

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ &
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ Α' ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

***“Η ΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΕΜΒΡΥΟΥ ΣΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ”***

ΕΛΕΝΗ Γ. ΧΑΡΛΑΥΤΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

Θ. Κ. Παπαχρίστου

Ξ. Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 1999

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.

ΓΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ - ΟΡΟΛΟΓΙΑ

- I. Η αρχή της ζωής κατά την ιατρική επιστήμη.
- II. Η αρχή της ζωής κατά τη νομική επιστήμη.
- III. Η προστασία της ζωής κατά το Σύνταγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΗ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

- I. Η αρχή της ύπαρξης του προσώπου κατά το άρθρο 35 ΑΚ
  - α) Τελείωση του τοκετού.
  - β) Τοκετός ζωντανού νεογνού.
  - γ) Ανθρώπινη μορφή του νεογνού.
  - δ) Βάρος αποδείξεως.
- II. Προστασία του κυοφορουμένου ως μέλλοντος προσώπου.
- III. Έκταση εφαρμογής του άρθρου 36 ΑΚ.
  - 1. Κληρονομικό Δίκαιο
    - α) Κληρονομικά δικαιώματα του κυοφορουμένου κατά το θάνατο του γονέα τέκνου.
    - β) Κληρονομικά δικαιώματα του μη συνειλημμένου κατά το θάνατο του γονέα τέκνου.
      - γ) Μητέρα κυοφορούμενου κληρονόμου.
  - 2. Ενοχικό Δίκαιο.
    - α) Αποζημίωση για υπαίτια προσβολή της σωματικής ακεραιότητας και υγείας.
    - β) Αποζημίωση για υπαίτια θανάτωση.
    - γ) Χρηματική ικανοποίηση κυοφορουμένου λόγω ψυχικής οδύνης από το θάνατο των γονέων του.
    - δ) Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης των γονέων από το θάνατο του κυοφορούμενου τέκνου τους.

ε) Σύμβαση υπέρ του κυοφορουμένου ως τρίτου.

3. Οικογενειακό Δίκαιο.

A. Συγγένεια.

α) Ίδρυση της συγγενικής σχέσης.

β) Προβλήματα από τεχνητή γονιμοποίηση.

γ) Η νομική θέση και προστασία του προεμβρύου (pro-nasciturus).

B. Γονική μέριμνα.

Γ. Εκούσια αναγνώριση.

Δ. Δικαστική αναγνώριση.

E. Υιοθεσία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

*****

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ασφάλεια του δικαίου επιβάλλει να υπάρχει σαφής καθορισμός των σημείων της αρχής και του τέλους του προσώπου και αυτό, διότι από τον καθορισμό αυτών των σημείων απορρέουν σημαντικές έννομες συνέπειες.

Σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα, με τη γέννηση ζωντανού νοεγνού αρχίζει και η ύπαρξη του προσώπου με τη νομική του έννοια, δηλαδή ως υποκειμένου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Ο επακριβής καθορισμός όμως του χρονικού σημείου της γέννησης, που καθορίζει την αρχή της ζωής, όπως και του θανάτου, που καθορίζει το τέλος αυτής, ανήκει στην ιατρική επιστήμη. Με την αλματώδη όμως ανάπτυξη της βιοϊατρικής τεχνολογίας και την πρόοδο στον τομέα της γενετικής, της μαιευτικής αλλά και γενικά της ιατρικής επιστήμης, τα ακριβή χρονικά σημεία της αρχής και του τέλους της ζωής είναι όλο και πιο δύσκολο να καθοριστούν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται διάφορα προβλήματα κοινωνικά, δεοντολογικά αλλά και καθαρά νομικά, όπως και αλλαγές στις νομικές έννοιες της ζωής, του θανάτου, της συγγένειας, που φαίνεται όλο και πιο δύσκολο να αντιμετωπισθούν με το υπάρχον νομικό καθεστώς.

Η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί μόνο με τα προβλήματα που ανακύπτουν στον καθορισμό της αρχής της ζωής και ειδικότερα από τη στιγμή που η δημιουργία της ζωής γίνεται έξω από τη μήτρα και μέχρι την εμφύτευση σ'αυτή (στις περιπτώσεις της τεχνητής αναπαραγωγής) και στη συνέχεια κατά την κυοφορία και μέχρι τη γέννηση (νομική θέση κυοφορούμενου).

*****

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.

ΓΕΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ - ΟΡΟΛΟΓΙΑ

I. Η αρχή της ζωής κατά την ιατρική επιστήμη.

Ως **έμβρυο** χαρακτηρίζεται, στην ελληνική γλώσσα, το γονιμοποιημένο ωάριο από τη στιγμή της γονιμοποίησης μέχρι το τέλος της εγκυμοσύνης. Ορισμένοι συγγραφείς και στην Ελλάδα, χρησιμοποιούν πλέον και τον όρο «κύημα», αλλά μόνο μέχρι την τέταρτη εβδομάδα της ανάπτυξης του εμβρύου¹. Αντίθετα στα γαλλικά, αγγλικά και γερμανικά χρησιμοποιούνται δύο όροι, ανάλογα με το στάδιο της ανάπτυξης του εμβρύου: ο ελληνικός όρος «έμβρυο» (embryo), ο οποίος αναφέρεται στην περίοδο από το χρονικό σημείο της γονιμοποίησης μέχρι το τέλος της όγδοης εβδομάδας κύησης (το χρονικό σημείο δηλαδή που ολοκληρώνεται η ανάπτυξη των οργάνων) και ο λατινικός όρος foetus, ο οποίος πολλές φορές μεταφράζεται και σαν «όψιμο έμβρυο» και καλύπτει την περίοδο από την ολοκλήρωση της ανάπτυξης των οργάνων, την ένατη εβδομάδα, μέχρι το τέλος της κύησης.

Το ανθρώπινο έμβρυο γεννιέται, υπό κανονικές συνθήκες, εννέα μήνες ή 40 εβδομάδες μετά τη σύλληψη. Αυτό το χρονικό διάστημα θεωρείται χρόνος κύησης².

Η πρόσφατη πρόοδος της βιοϊατρικής και των άλλων παρεμφερών επιστημών προσέφερε στην εποχή μας τη δυνατότητα δημιουργίας ζωής με άκρως ελεγχόμενους τρόπους. Οι διαδικασίες υποβοηθούμενης αναπαραγωγής περιλαμβάνουν τη δυνατότητα in vivo ή in vitro γονιμοποίησης, κρυοσυντήρησης γονιμοποιημένων γενετικών κυττάρων, ωαρίων και σπερματοζωαρίων, μετεμφύτευσης, μεταφοράς του ήδη εμφυτευμένου εμβρύου, παρέμβασης στο DNA (αντικατάσταση γονιδίων) κ.λ.π. Με αυτά τα δεδομένα, από βιολογική άποψη η ζωή αρχίζει κατά μοναδικό τρόπο τη στιγμή της σύλληψης in vivo ή in vitro. Με την ένωση του σπερματοζωαρίου και του ωαρίου, ο δημιουργούμενος μονοκύτταρος ζυγωτής (Zygote) περιέχει μια καινούρια κληρονομική σύσταση (Genome) που αποδίδεται και στους δύο γεννήτορες. Η πρώτη κυτταρική διαφοροποίηση μετά τη σύλληψη φανερώνει ότι υπάρχει πλέον στη φύση ένα νέο ιδιαίτερο άτομο εν εξελίξει, διότι αυτά τα κύτταρα διασπώνται περεταιίρω, με μία μοναδική μετάλλαξη των μορίων του DNA, από την οποία θα προκύψει ένα νέο ανθρώπινο όν.³

Οι βιοτεχνοκράτες αναφέρονται στα διάφορα στάδια αυτού του καινούριου όντος χρησιμοποιώντας ποικίλη σημειολογία όπως “fetus-foetus”, “προέμβρυο” και

¹ Μανταλενάκη Σ., Σύναψη Μαιευτικής και Γυναικολογίας, 36.

² Μανταλενάκη Σ., Σύναψη Μαιευτικής και Γυναικολογίας, 34.

³ Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ' τ.23-24, σελ.8.

“έμβρυο”. Αυτοί οι όροι χρησιμοποιούνται επίσης και για να προσδιορίσουν το νομικό status όλων αυτών των εξελικτικών σταδίων του εμβρύου.

Στην ηπειρωτική Ευρώπη πάντως ο όρος «προέμβρυο» δεν είναι γενικά αποδεκτός, γιατί θεωρείται ότι εκφράζει αξιολόγηση ως προς το χρονικό σημείο έναρξης της ανθρώπινης ζωής και τούτο γιατί το «προέμβρυο», κατά τους υποστηρικτές του όρου, είναι το προστάδιο της δημιουργίας του εμβρύου, είναι «κάτι λιγότερο» από το έμβρυο και συνεπώς δεν μπορεί να προστατεύεται νομικά όπως και το έμβρυο⁴.

II. Η αρχή της ζωής κατά τη νομική επιστήμη.

Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί, σε συνδυασμό και με τις σύγχρονες εξελίξεις στον τομέα της βιοϊατρικής και της γενετικής τεχνολογίας, όσον αφορά στη νομική φύση και το νομικό status, οι όροι “fetus”, “προέμβρυο” και “έμβρυο” δεν είναι κατάλληλοι, διότι αναφέρονται μόνο στη βιολογική ανάπτυξη του ανθρώπινου όντος και στη στιγμή της βιολογικής του γέννησης. Το δίκαιο όμως αντιμετωπίζει το έμβρυο ως “nasciturus”.

Ο νομικός όρος “nasciturus” δεν είναι τόσο ευρύς όσο ο ιατρικός όρος “έμβρυο”. Σύμφωνα με τις πρόσφατες εξελίξεις στη βιοτεχνολογία, έμβρυο είναι ακόμη και ο μονοκύτταρος ζυγωτής που δεν έχει ακόμα εμφυτευθεί στη μήτρα και είναι σε κατάσταση κρυοσυντήρησης⁵. Εξαιτίας αυτών των εξελίξεων και ως εκ του γεγονότος ότι το δίκαιο αναγνωρίζει μέχρι σήμερα μόνο το ενδομήτριο έμβρυο ως “nasciturus”, οφείλουμε να διερευνήσουμε ποια είναι η νομική προστασία που το δίκαιο αναγνωρίζει στο μελλοντικό πρόσωπο και ποια θα πρέπει να είναι η προστασία του μελλοντικού προσώπου προτού να χαρακτηριστεί “nasciturus”⁶.

Ο “nasciturus” είναι ένα μελλοντικό πρόσωπο δικαίου που χρήζει νομικής προστασίας ακόμα και προ της γεννήσεώς του. Η σημειολογική διαφορά μεταξύ των όρων “έμβρυο” και “nasciturus” είναι οφθαλμοφανής. Το δίκαιο ενδιαφέρεται για την προστασία των δικαιωμάτων του μελλοντικού προσώπου, ενώ η ιατρική, η βιολογία και η γενετική εκλαμβάνουν το μελλοντικό αυτό πρόσωπο ως αντικείμενο έρευνας,

⁴ Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, Συνταγματικά Θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, σελ. 19.

⁵ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄, τ.23-24, σελ.8.

πειραματισμού και θεραπείας. Για τη βιοτεχνολογία το ανθρώπινο ον είναι ένα αντικείμενο. Για τη νομική επιστήμη ο άνθρωπος είναι πρόσωπο, υποκείμενο δικαίου, έχει νομική προσωπικότητα. Από αυτή τη διαφορά εκπηγάζουν οι αντιπαραθέσεις μεταξύ της νομικής θεωρίας και της βιοτεχνολογίας καθώς επίσης και η ανάγκη να περικλείσουμε μέσα σε ηθικά και νομικά όρια τη βιοτεχνολογία.

III. Η προστασία της ζωής κατά το Σύνταγμα.

Το δικαίωμα στη ζωή προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος του 1975/1986, το οποίο ορίζει ότι: *«Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο»*.

Το έννομο αγαθό που προστατεύεται από το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος είναι η ανθρώπινη ζωή. Το δικαίωμα ζωής του παραπάνω άρθρου αφορά μόνο τη ζωή σαν αντίθεση προς το θάνατο⁷.

Η κατοχύρωση του δικαιώματος στη ζωή από την παραπάνω διάταξη του Συντάγματος, έχει απλά χαρακτήρα αναγνωριστικό και όχι δημιουργικό, γιατί κατοχυρώνεται ένα δικαίωμα που είναι αυτονόητο, αφού αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση για την άσκηση όλων των ατομικών δικαιωμάτων.

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει, όπως φαίνεται και από τη γραμματική ακόμη ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 2, το δικαίωμα στη ζωή «απόλυτα» με αποτέλεσμα αυτό να μπορεί να προσβάλλεται μόνο στις περιπτώσεις που προβλέπονται ρητά από το Σύνταγμα. Ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος δεν αποκλείει μόνο εξαιρέσεις βάσει εθνικότητας, γλώσσας, φυλής και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων αλλά απορρίπτει και κάθε αντίληψη ότι είναι δυνατόν να υπάρχει ζωή που να είναι «ανάξια προς το ζειν» λόγω της σωματικής ή της διανοητικής της κατάστασης. Ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος είναι ασυμβίβαστος με οποιαδήποτε αυτής της μορφής κρατική ευγονική πολιτική ή κρατικά διεξαγόμενη ή διευθυνόμενη

---

⁶ Για το θέμα αυτό βλ. παρακάτω, Κεφάλαιο Β' Αγ, Η νομική θέση και προστασία του προεμβρύου (pro-nasciturus).

⁷ Βλ. άρθρα 5 παρ.1 Σ (κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας), 9 παρ.1 Σ (ιδιωτική και οικογενειακή ζωή), 11 παρ. 1 Σ (κοινωνικοοικονομική ζωή), Δαγτόγλου Π, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Α', 194.

ευθανασία⁸. Φορέας του δικαιώματος του παραπάνω άρθρου είναι «πάντες οι ευρισκόμενοι εντός της ελληνικής επικράτειας», όλα δηλαδή τα έμβια ανθρώπινα όντα. Το Σύνταγμα βέβαια, ακόμη και από τη διατύπωσή του, μοιάζει σαν να έχει υπόψη του πλήρη και αυτοτελή πρόσωπα και το κυοφορούμενο δεν είναι ούτε πλήρης ζωή, γιατί ακόμη αναπτύσσεται, ούτε αυτοτελής ζωή, γιατί είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη μητέρα, αλλά είναι αναπτυσσόμενη ζωή. Στο ελληνικό δίκαιο όμως υπήρχαν και πριν την ψήφιση του Συντάγματος διατάξεις προστατευτικές του κυοφορουμένου, όπως οι διατάξεις των άρθρων 36 και 1711 του Αστικού Κώδικα, 304 του Ποινικού Κώδικα, επομένως θα ήταν άτοπος ο ισχυρισμός ότι το κατοχυρωμένο στο Σύνταγμα δικαίωμα της ζωής δεν αφορά το κυοφορούμενο ακόμη έμβρυο. Αντίθετα καταρχήν το δικαίωμα ζωής του άρθρου 5 παρ.2 αφορά και τη ζωή του κυοφορουμένου⁹. Υποστηρίζεται ότι ο συνδυασμός της παραπάνω συνταγματικής επιταγής με τις διατάξεις των άρθρων 35-36 του Αστικού Κώδικα, που δεν αναγνωρίζουν την πλήρη ικανότητα δικαίου του κυοφορουμένου, μια και σύμφωνα με το άρθρο 35 του Αστικού Κώδικα το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό, θα μας οδηγούσε στο διαφορετικό συμπέρασμα, ότι δηλαδή η συνταγματική προστασία του ανθρώπου αρχίζει με τον τοκετό, αποκλείοντας μ'αυτό τον τρόπο εντελώς τη συνταγματική προστασία του κυοφορουμένου. Η νομοθετική όμως θέση για την ικανότητα δικαίου σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον καθορισμό της συνταγματικής ικανότητας ενός ανθρώπινου όντος. Αντίθετα, από τη συνταγματική ικανότητα του ανθρώπου να είναι υποκείμενο ενός ατομικού δικαιώματος, πρέπει να συναχθεί επιχείρημα και υπέρ της ατομικής ικανότητας δικαίου αυτού. Επομένως, εφόσον η παραπάνω συνταγματική διάταξη δεν κάνει διάκριση, αλλά ούτε εξουσιοδοτεί για κάτι τέτοιο τον κοινό νομοθέτη, το κυοφορούμενο από το χρονικό σημείο που αρχίζει να ζει, είναι φορέας του δικαιώματος στη ζωή, όπως είναι φορέας και κάθε άλλης συνταγματικής διάταξης που κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα¹⁰.

Το δικαίωμα στη ζωή στο άρθρο 5 παρ.2 του Συντάγματος κατοχυρώνεται καταρχήν σαν θεμελιώδες αμυντικό, ατομικό δικαίωμα. Στα πλαίσια αυτής της υποκειμενικής-αμυντικής λειτουργίας του δικαιώματος δεν προστατεύεται η ζωή

---

⁸ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', 197.

⁹ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα Α', 195.

στην αφηρημένη της έννοια, αλλά η συγκεκριμένη ζωή «εκάστου προσώπου». Η αντίστοιχη υποχρέωση που βαρύνει το κράτος έχει θετικό (παροχή προστασίας) και αρνητικό περιεχόμενο (υποχρέωση αποχής από πράξεις που θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος). Εξαιτίας αυτής της θετικής διάστασης της αξίωσης που απορρέει από το άρθρο 5 παρ.2 Σ υποστηρίζεται¹¹ ότι εκτός από υποκειμενικό δικαίωμα καθιερώνεται και ένας κανόνας αντικειμενικού δικαίου προστασίας της ανθρώπινης ζωής σε όλες της τις εκφάνσεις. Έτσι η συνταγματική προστασία λειτουργεί όχι μόνο υπέρ συγκεκριμένων κάθε φορά ατόμων, αλλά και απρόσωπα, π.χ. θέτοντας όρια στη γενετική έρευνα, όταν αυτή θέτει σε κίνδυνο τη μελλοντική υπόσταση του ανθρώπινου γένους. Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι βρίσκεται εντός των πλαισίων του άρθρου 5 παρ.2 Σ και η παρεχόμενη προς το έμβρυο προστασία, μολονότι αυτό δεν είναι ούτε πλήρες υποκείμενο δικαίου ούτε αποτελεί ακόμη ολοκληρωμένη ανθρώπινη ζωή¹².

Επιπροσθέτως αν ο συνταγματικός νομοθέτης είχε παραιτηθεί από την προστασία της ζωής του κυοφορουμένου εμβρύου κατά το πρώτο στάδιο της εγκυμοσύνης και παρείχε προστασία μόνο σε μεταγενέστερο στάδιο, θα οδηγούμασταν αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι η ζωή του κυοφορουμένου δεν είναι άξια προστασίας α) κατά τους πρώτους μήνες της κύησης και β) λόγω της σωματικής ή της διανοητικής του κατάστασης.

Η ποινικοποίηση της διακοπής της εγκυμοσύνης, υπό το ισχύον νομικό καθεστώς, περιορίζει πάντως σοβαρά το δικαίωμα αυτοδιάθεσης της γυναίκας, που κατοχυρώνεται από τη διάταξη του άρθρου 5 παρ.1 του Συντάγματος. Αλλά ο περιορισμός του δικαιώματος αυτού της γυναίκας καλύπτεται πλήρως από τα δικαιώματα «των άλλων», και τα δικαιώματα των κυοφορουμένων στη ζωή είναι αναμφίβολα τέτοια δικαιώματα, και ίσως και τα «χρηστά ήθη» υπό τη ρητή επιφύλαξη των οποίων προστατεύεται η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας από την εν λόγω συνταγματική διάταξη¹³. Η ζωή του κυοφορουμένου ανθρώπου βεβαίως είναι μέχρι τον τοκετό άρρηκτα συνδεδεμένη με τη ζωή, αλλά και την υγεία

---

¹⁰ Ευρεία ερμηνεία όλων των διατάξεων που αφορούν ατομικά δικαιώματα, ώστε να περιλαμβάνουν και τον κυοφορούμενο βλ. σε Ράϊκο Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975/1986) Τόμος Β΄ Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Γ΄.

¹¹ Κατρούγκαλου Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 30.

¹² Κατρούγκαλου Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 31.

¹³ Ράϊκου Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975/1986) Τόμος Β΄ Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Γ΄, 49.

της εγκύου, επομένως έχουμε σύγκρουση δύο έννομων αγαθών και κατά συνέπεια δεν μπορεί να γίνεται λόγος για προστασία της μιας ή της άλλης ζωής, χωρίς σταθμίσεις και αξιολογήσεις, ιδίως όταν υπάρχει πρόβλημα π.χ. επιβίωσης της εγκύου ή του κυοφορουμένου ή κίνδυνος βλάβης της υγείας της εγκύου από την κυοφορία. Το δικαίωμα αυτοδιάθεσης της γυναίκας μπορεί να θίγεται με την εγκυμοσύνη, αλλά και με τη γέννηση και την ανατροφή του παιδιού στη συνέχεια, όσον αφορά ορισμένες προσωπικές δυνατότητες ανάπτυξης αυτής, αντίθετα όμως η αγέννητη ζωή καταστρέφεται με τη διακοπή της κύησης. Μία εξισορρόπηση, που να κατοχυρώνει την προστασία της ζωής του κυοφορουμένου, αλλά και να αφήνει ελεύθερη την έγκυο να διακόπτει την εγκυμοσύνη της δεν είναι δυνατή, αφού διακοπή της εγκυμοσύνης σημαίνει πάντα καταστροφή της αγέννητης ζωής. Για το λόγο αυτό και με βάση την αρχή της μεγαλύτερης δυνατής εξισορρόπησης δύο συγκρουόμενων έννομων αγαθών που προστατεύονται συνταγματικά, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει να προτιμηθεί η προστασία της ζωής του κυοφορουμένου¹⁴. Υπάρχει βέβαια και η αντίθετη άποψη¹⁵, σύμφωνα με την οποία όταν το δικαίωμα του κυοφορούμενου να έρθει στη ζωή αντιτίθεται στο δικαίωμα της μητέρας να κάνει άμβλωση, το τελευταίο υπερισχύει γιατί η μητέρα όχι μόνο φέρει το έμβρυο στο ίδιο της το σώμα, αλλά επίσης επειδή είναι αυτή η οποία συνήθως επωμίζεται τα οικογενειακά, οικονομικά και κοινωνικά βάρη της γέννησης. Σε αυτή τη μοναδική θέση μεταξύ μητέρας και παιδιού, η μητέρα θα πρέπει να έχει την επιλογή να αποφασίσει τη μοίρα του “nasciturus”. Έχει επίσης εκφραστεί η άποψη ότι, όταν τα δύο έννομα αγαθά που συγκρούονται έχουν ισότιμη συνταγματική αξία (στην περίπτωσή μας η ελευθερία και η ζωή), τότε η στάθμιση μεταξύ τους δεν είναι δυνατή παρά μόνο αν ληφθεί υπόψη το πώς αντιμετωπίζονται τη συγκεκριμένη στιγμή από την κυρίαρχη κοινωνική αντίληψη¹⁶.

Συμπερασματικά η άποψη που επικρατεί σήμερα δέχεται ότι η ανθρώπινη υπόσταση και προσωπικότητα δεν αρχίζει με τον τοκετό, αλλά ο πυρήνας της υποστάσεως και της προσωπικότητας του ανθρώπου έχει ήδη τεθεί με τη δημιουργία της ζωής στην κοιλιά της εγκύου ή και έξω από αυτήν (ex utero) στις περιπτώσεις τεχνητής γονιμοποίησης. Για το λόγο αυτό το έμβρυο από το χρονικό σημείο που

---

¹⁴ Ραΐκου Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975/1986) Τόμος Β΄ Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Γ΄, 43.

¹⁵ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και η Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄ τ.23-24 σελ.10.

αρχίζει να «ζει», από τη στιγμή της απόκτησης σταθερού συνδέσμου με τη μήτρα, δηλαδή 7-8 ημέρες, σύμφωνα με τα πορίσματα της ιατρικής επιστήμης, από τη σύλληψη ή από τη εμφύτευσή του στη μήτρα¹⁷, προστατεύεται και αυτό από την παραπάνω διάταξη του Συντάγματος και μάλιστα «απόλυτα»¹⁸. Αυτή η ανθρώπινη προσωπικότητα μπορεί να «αναπτύσσεται ελεύθερα», κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, και μέσα στη μητρική κοιλιά.

*****

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΜΗ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

I. Η αρχή της ύπαρξης του προσώπου κατά το άρθρο 35 ΑΚ

Για την ύπαρξη ανθρώπου απαιτούνται να υπάρχουν δύο βιολογικά χαρακτηριστικά: α) ανθρώπινο σώμα και β) ζωή. Το ανθρώπινο σώμα είναι το υλικό περίβλημα του φυσικού προσώπου, και η ζωή υπάρχει για μια χρονική περίοδο από τη γέννηση μέχρι το θάνατο του ανθρώπου. Η γέννηση και ο θάνατος είναι τα βιολογικά περιστατικά που προσδιορίζουν τη χρονική διάρκεια της ύπαρξης του ανθρώπου, της ζωής. Τα δύο αυτά στοιχεία καθορίζουν τόσο την αρχή, όσο και το τέλος του φυσικού προσώπου, γεγονός με το οποίο συνδέονται σπουδαίες έννομες συνέπειες, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Το άρθρο 35 του Αστικού Κώδικα, έχει τον τίτλο «Ύπαρξη και τέλος προσώπου» και ορίζει ότι: «*Το πρόσωπο αρχίζει να υπάρχει μόλις γεννηθεί ζωντανό και παύει να υπάρχει με το θάνατό του*». Η παραπάνω διατύπωση του άρθρου 35 δεν είναι επιτυχής, και αυτό γιατί ο άνθρωπος είναι αυτός που γεννιέται (τίκτεται) και πεθαίνει και όχι το πρόσωπο¹⁹. Η «προσωπικότητα», ή «ικανότητα δικαίου», ή «δικαιοκτητική ικανότητα» ή «δικανική ικανότητα» είναι η ικανότητα που έχει ο άνθρωπος να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και είναι η νομική

---

¹⁶ Κατρούγκαλου Γ., Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, 21

¹⁷ Περίπτωση του “φερόμενου nasciturus”, βλ. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, οπ.π. σελ.10.

¹⁸ Ραΐκου Α., Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975/1986) Τόμος Β΄ Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Γ΄, 48.

¹⁹ Σόντη σε ΕρμΑΚ Γεν. Αρχαί, ημίτομος Α΄ τεύχος Γ΄ άρθρο 35 αρ. 3 - Σπυριδάκη Ι., Γενικές Αρχές, τεύχος Α΄, 173.

ιδιότητα του ανθρώπου, την οποία του αναγνωρίζει το δίκαιο. Κατά μία άποψη ο άνθρωπος αναγορεύεται σε πρόσωπο από κανόνα δικαίου, η ικανότητα δικαίου δηλαδή απονέμεται από το δίκαιο στους ανθρώπους. Κατά μία άλλη άποψη η έννοια του ανθρώπου ως προσώπου είναι «προτέρα του δικαίου», το δίκαιο όμως είναι ελεύθερο να ορίσει, αν όλοι οι άνθρωποι ή μόνο οι άνθρωποι θα είναι πρόσωπα. Η διχογνωμία είναι όμως καθαρά θεωρητική.²⁰ Η νομική ύπαρξη του ανθρώπου αρχίζει με τη γέννησή του όπως αναφέραμε, εφόσον γεννηθεί ζωντανός, και παύει με το θάνατο, γιατί τότε παύει η συνύπαρξη των σωματικών και πνευματικών στοιχείων που συνθέτουν την ανθρώπινη υπόσταση.²¹ Η νομική παύση της προσωπικότητας του ανθρώπου είναι ένα άλλο μεγάλο θέμα καθώς συνδέεται και με το ζήτημα των μεταμοσχεύσεων. Είναι γνωστό ότι το κύριο υλικό για τις μεταμοσχεύσεις προέρχεται από λήψη ιστών και οργάνων από νεκρούς, αλλά δεν θα αποτελέσει αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Ο Γερμανικός Αστικός Κώδικας (παρ. 1 γερμΑΚ) δεν αναγνωρίζει νομική ικανότητα σε μια ανθρώπινη ύπαρξη πριν από τη γέννηση, αλλά αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα ότι το έμβryo θεωρείται νομικά ως μη υπάρχον. Ο γερμΑΚ, ειδικά στο κεφάλαιο των αδικοπραξιών και των κληρονομιών, λαμβάνει υπ' όψη το έμβryo (παρ. 331Π, 884 Π, 1923 Π, 2043 Ι, 2108 Ι, 2178 BGB). Για τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων του εμβρύου, όσο αυτό βρίσκεται ακόμη στο σώμα της μητέρας, υπεύθυνοι είναι οι γονείς σύμφωνα με την παρ. 1912 Π και 1626, ενώ το κράτος περιορίζεται στο ρόλο του φύλακα (*parens partiae*). Ήδη ο νομοθέτης του Γερμανικού Αστικού Κώδικα πρόβλεψε την ανάγκη πριν από τη γέννηση για την προστασία των μελλοντικών δικαιωμάτων του παιδιού και, αναλογικά με τους κανόνες της επιμέλειας, αυτή η φροντίδα ανατέθηκε πρωταρχικά στους γονείς (παρ. 1912 Π ΓερμΑΚ). Ο νόμος μιλάει για «μελλοντικά δικαιώματα», επειδή την 1-1-1900 (έναρξη ισχύος του ΓερμΑΚ), η έννοια των δικαιωμάτων δεν είχε ακόμη αναπτυχθεί. Μέχρι να αναγνωρίζει τέτοια δικαιώματα το Σύνταγμα του 1949, η παρ. 1912 ΓερμΑΚ πρέπει να ερμηνεύεται έτσι, ώστε να περιλαμβάνει και τα «υπάρχοντα δικαιώματα» του εμβρύου επίσης.²² Εκτός όμως από τη φροντίδα των δικαιωμάτων του εμβρύου, ο πατέρας και η μητέρα έχουν και την υποχρέωση να διατηρήσουν αυτό στη ζωή. Αν δεν εκπληρώσουν αυτές τις υποχρεώσεις τους, τότε το δικαστήριο

²⁰ Σπυριδάκη Ι., Γενικές Αρχές, τεύχος Α', 174.

²¹ Γαζή Α., Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, Το φυσικόν πρόσωπον, 3.

²² Coester M., *The Legal Status of Embryo in German Family Law*, 6.

επιτροπείας είναι υποχρεωμένο να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία της ανθρώπινης ζωής, διορίζοντας «επιμελητή» για το σωματικό καρπό, σύμφωνα με την παρ. 1912 I της Γερμανικής Νομοθεσίας.²³

Ειδικότερα για την ύπαρξη του προσώπου κατά το άρθρο 35 ΑΚ, πρέπει να πληρούνται οι εξής προϋποθέσεις:

1) τελείωση του τοκετού, 2) τοκετός ζωντανού νεογνού και 3) ανθρώπινη μορφή του νεογνού.

1. Τελείωση του τοκετού.

Ο άνθρωπος σαν ον έχει ικανότητα δικαίου, δηλαδή είναι ικανός να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, όπως ορίζει το άρθρο 34 του Αστικού Κώδικα.²⁴ Ο άνθρωπος καλείται ειδικότερα «φυσικό πρόσωπο», αλλά αυτό απλά και μόνο σε διαστολή με τα «νομικά πρόσωπα».²⁵ Από το άρθρο 35 ΑΚ προκύπτει ότι χρονικό σημείο έναρξης του προσώπου είναι αυτό της τελείωσης του τοκετού.

Στη διάταξη δεν ορίζεται όμως, ούτε τα προσχέδια του ΑΚ όριζαν, πότε θεωρείται ότι ο τοκετός έχει συντελεστεί, γιατί αυτό κρίθηκε άσκοπο.²⁶ Κατά συνέπεια γίνεται δεκτό αυτό που ίσχυε και κατά το προγενέστερο δίκαιο, και γινόταν δεκτό και από την ερμηνεία των ξένων προτύπων στα οποία στηρίχτηκε ο ΑΚ²⁷. Σύμφωνα με αυτά, ο τοκετός θεωρείται ότι έγινε από το σώμα της μητέρας. Πλήρης αποχωρισμός σημαίνει έξοδο όλου του σώματος του εμβρύου από τη μητέρα, χωρίς να είναι απαραίτητη και αποκοπή του ομφάλιου λώρου. Έξοδος όμως μέρους μόνο του σώματος του εμβρύου, έστω και του κεφαλιού, δεν αρκεί. Ο τρόπος με τον οποίο έγινε ο αποχωρισμός, δηλαδή φυσιολογικά ή με χειρουργική επέμβαση είναι αδιάφορος²⁸. Ίσως για την ιατρική επιστήμη ο καθορισμός του ακριβούς σημείου τελείωσης του τοκετού να μην έχει τόσο μεγάλη σημασία για την εξέλιξη του εμβρύου σε ολοκληρωμένο άνθρωπο (αφού ο τοκετός είναι ένα χρονικό σημείο σε μια συνεχή διαδικασία ανάπτυξης που αρχίζει από τη σύλληψη, έχει διάρκεια περίπου εννέα μήνες και ολοκληρώνεται με τον τοκετό). Ο νομοθέτης όμως είναι

²³ Dagmar Coester-Waltjen, Der nasciturus in der hirntoten Mutter, 846.

²⁴ Κατά το ΠρσχΔΠροσ Εισηγητού ΑΚ αρθρ.1 «Υποκείμενον των εννόμων σχέσεων είναι πας άνθρωπος (προσωπικότης, ικανότης δικαίου, δικαιοκτητική ικανότης)» βλ. Σχέδιον Αστικού Κώδικος Εκπονηθέν υπό της Συντακτικής Επιτροπής Δίκαιον των προσώπων, Γενικαί Αρχαί, 1.

²⁵ Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 34 αρ. 1 & άρθρο 35 αρ. 3.

²⁶ Βλ. αιτιολογική έκθεση εισηγητού σε Σχέδιον Αστικού Κώδικος, Εκπονηθέν υπό της Συντακτικής Επιτροπής, Δίκαιον των Προσώπων, Γενικαί Αρχαί, 26.

²⁷ Σόντη, σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ.3.

²⁸ Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ. 4 με τις εκεί παραπομπές στον Ισπαν. ΑΚ ο οποίος στο άρθρο 29 απαιτεί και ζωή 24 ωρών μετά τον τοκετό.

υποχρεωμένος να επιλέξει ένα σταθερό σημείο από το οποίο θα αρχίζει η νομική ύπαρξη του ανθρώπου και σαν τέτοιο σημείο προσφέρεται αναμφίβολα το χρονικό σημείο που το έμβρυο αποκτά πλέον α υ θ ύ π α ρ κ τ η ζωή.

2. Τοκετός ζωντανού νεογνού.

Είναι απαραίτητο να διαπιστωθεί ότι το νεογνό ζούσε κατά το χρόνο της τελείωσης του τοκετού. Η διάρκεια της ζωής από την τελείωση του τοκετού και μετά δεν ενδιαφέρει νομικά, αρκεί το νεογνό να έζησε έστω και λίγες στιγμές.²⁹ Ορισμένος τρόπος σύμφωνα με τον οποίο πρέπει να εκδηλώθηκε η ζωή δεν απαιτείται από τον Αστικό Κώδικα, αλλά αρκεί οποιαδήποτε εκδήλωση η οποία, κατά την ιατρική επιστήμη, είναι σημείο ανθρώπινης ζωής (όπως π.χ. κλάμα, κίνηση των μελών, άνοιγμα των ματιών κ.λ.π.), χωρίς να είναι απαραίτητο η συγκεκριμένη εκδήλωση να υπέπεσε στην αντίληψη των παρισταμένων κατά την τελείωση του τοκετού, αρκεί με την ιατρική ή την ιατροδικαστική εξέταση να διαγνωστεί ότι μετά την τελείωση του τοκετού το νεογέννητο έζησε έστω και για λίγο. Ο Αστικός Κώδικας δεν απαιτεί το παιδί που γεννιέται να είναι και «βιώσιμο» σαν προϋπόθεση για την ύπαρξή του σαν πρόσωπο. Το μη βιώσιμο του νεογέννητου, λόγω πρόωρου τοκετού επομένως, δεν αποκλείει την αρχή της ύπαρξης του προσώπου, με την προϋπόθεση όμως ότι το πρόσωπο έχει τουλάχιστον εξωτερικώς σχηματισμένη σωματική διάπλαση ανθρώπου. Διαφορετικά δεν μπορεί να υπάρξει άνθρωπος και επομένως ούτε πρόσωπο. Αν πρόωρος τοκετός συμβεί κατά τα πρώτα στάδια της κύησης και το πρόωρος τεχθέν δεν έχει ακόμη σχηματισμένη ανθρώπινη σωματική διάπλαση, θεωρείται ότι δεν υπάρχει σαν πρόσωπο, έστω και αν αποδεδειγμένα έζησε κάποιες στιγμές μετά τον τοκετό. Το έμβρυο, αν γεννήθηκε ζωντανό και κατόπιν πέθανε, θεωρείται ότι υπήρξε σαν πρόσωπο, και είναι αδιάφορος ο λόγος του θανάτου, έστω και αν αυτός επήλθε μετά από λίγες στιγμές, είτε λόγω πρόωρου τοκετού είτε εξαιτίας ουσιώδους ελαττώματος που αποκλείει την εξακολούθηση της ζωής.

Η μη ύπαρξη του «βιώσιμου» σαν προϋπόθεση για την ύπαρξη προσώπου έγινε κυρίως για πρακτικούς λόγους³⁰, επειδή την εποχή της σύνταξης του Αστικού Κώδικα δεν μπορούσε να διαγνωστεί με ακρίβεια το αν το έμβρυο ήταν βιώσιμο ή όχι

²⁹ Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ.4 με τις εκεί παραπομπές - Σημαντήρα Κ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 372 σελ. 257.

³⁰ Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ.6.

και κυρίως, όταν ήταν πρόωρος ο τοκετός. Διότι αυτό απαιτούσε ακριβή καθορισμό του χρόνου σύλληψης που ήταν ελάχιστα δυνατόν να γίνει³¹.

3. Ανθρώπινη μορφή του νεογνού.

Κατά το προγενέστερο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, για να υπάρξει πρόσωπο, απαιτούνταν το έμβρυο να έχει ανθρώπινη μορφή. Τα λεγόμενα τέρατα (*monstra*, *prodigia*), δηλαδή αυτά που είχαν μορφή ή διάπλαση διαφορετική από το ανθρώπινο γένος, δεν είχαν ικανότητα δικαίου, ενώ αυτά που λίγο διέφεραν από τον συνήθη ανθρώπινο τύπο αναγνωρίζονταν σαν πρόσωπα.

«Τέρας» ωστόσο με την καθαυτή έννοια του όρου, στερούμενο δηλαδή τελείως ανθρώπινης μορφής ή διάπλασης, είναι κατά πάσα πιθανότητα αδύνατο να υπάρξει. Αν παρόλα αυτά συμβεί κάτι τέτοιο και διαπιστωθεί ότι έζησε λίγες έστω στιγμές μετά τον αποχωρισμό του από το γυναικείο σώμα, τότε το τεχθέν, κατά τον Σόντη³², δεν θεωρείται πρόσωπο. Γιατί πρόσωπο μπορεί να είναι μόνο ο άνθρωπος και μόνο το πλάσμα που έχει ανθρώπινη ζωή, εκτός αν παρά την απόκλιση ή τις αποκλίσεις, η ιατρική επιστήμη το κατατάσσει στο γένος των ανθρώπων. Και μόνο μ' αυτή την έννοια είναι ορθό, κατά την άποψη του Σόντη, ότι «το από ανθρώπου καταγόμενο είναι άνθρωπος».

Στους σύγχρονους κώδικες οι διατάξεις αυτές παραλείφθηκαν με τη σκέψη ότι είναι φυσιολογικά αδύνατο να γεννηθεί από γυναίκα ένα έμβρυο που να διαφέρει τόσο πολύ από το ανθρώπινο είδος, ώστε να είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί «τέρας», αλλά είναι δυνατόν να γεννηθούν έμβρυα με αποκλίσεις από το συνήθη ανθρώπινο τύπο. Αυτά που έχουν μορφή ανθρώπου, αλλά διαφέρουν λίγο από τον κοινό ανθρώπινο τύπο, λόγω ελαττωματικής διάπλασης³³, ή παρουσιάζουν ελλείψεις στην ανάπτυξη³⁴, διδάσκεται ότι είναι πρόσωπα, σύμφωνα με την έννοια του Αστικού Κώδικα, και δεν στερούνται την ικανότητα δικαίου³⁵. Το ποιός και με ποιόν τρόπο καθορίζει βέβαια αυτό το «λίγο» ή τις τυχόν ελλείψεις είναι ένα πρόβλημα. Με δεδομένο ότι ο Ποινικός μας Κώδικας επιτρέπει (άρθρο 304 παρ. 4β') τη διακοπή της κύησης, όταν υπάρχουν ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου και με τις μεθόδους που διαθέτει σήμερα η ιατρική επιστήμη, όλο και πιο σπάνια

³¹ Για τον ίδιο λόγο και οι περισσότεροι κώδικες της εποχής αυτής δεν απαιτούν το βιώσιμο, βλ. Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ. 6.

³² Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 35 αρ. 10.

³³ Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 97 - Γαζή Α., Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, 4.

³⁴ Σημαντήρα Κ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, υπ. 372, σελ. 256.

παρουσιάζονται τέτοιες περιπτώσεις. Επομένως σήμερα, και αν εξαιρέσουμε τις παραπάνω περιπτώσεις, θα πρέπει να δεχθούμε ανεπιφύλακτα ότι «το από ανθρώπου καταγόμενο είναι άνθρωπος» σε κάθε περίπτωση και παρά την οποιαδήποτε ελαττωματική διάπλαση και τις οποιεσδήποτε «αποκλίσεις από τον κοινό τύπο»³⁶.

Η ιατρική επιστήμη σήμερα τα νεογνά αυτά (που παλαιότερα ονομαζόταν «τέρατα») τα ονομάζει «νεογνά με σοβαρά ελαττώματα» (severely defective newborn). Λίγα από αυτά τα νεογνά επιβιώνουν μετά τον τοκετό και ελάχιστα από αυτά είναι δυνατόν να επιζήσουν χωρίς ιατρικές φροντίδες, πολλές φορές μάλιστα ιδιαίτερα εξειδικευμένες³⁷.

Η αντιμετώπιση αυτών των νεογνών, που διαφέρουν περισσότερο ή λιγότερο από τον κοινό ανθρώπινο τύπο και εμφανίζουν σοβαρά ελαττώματα και που, σύμφωνα με τα παραπάνω, θεωρούνται πρόσωπα, σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα και έχουν ικανότητα δικαίου, απασχολεί όλο και περισσότερο τους γονείς, αλλά και γιατρούς, νομικούς, κοινωνιολόγους, ειδικούς σε θέματα ηθικής τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο εξωτερικό. Τόσο το θέμα της επιβίωσης μετά τον τοκετό, όσο και η νομική προστασία των νεογνών αυτών δεν έχει μόνο σημασία θεωρητική, αλλά και πρακτική, κυρίως για την αντιμετώπιση ζητημάτων που προκύπτουν από το κληρονομικό δίκαιο.

4. Βάρος αποδείξεως.

Το βάρος αποδείξεως της ενάρξεως της ύπαρξης ενός ανθρώπου, δηλαδή σύμφωνα με τα παραπάνω το γεγονός της γεννήσεως ζωντανού του κυοφορούμενου, φέρει σύμφωνα με το άρθρο 37 ΑΚ, όποιος συνδέει έννομο συμφέρον από το γεγονός αυτό. Κύριο αποδεικτικό μέσο αποτελεί η **ληξιαρχική πράξη γέννησης**. Με άλλα αποδεικτικά μέσα απόδειξη, εκτός της ληξιαρχικής πράξης, επιτρέπεται μόνο, εφόσον η απόδειξη παρέχεται με βεβαίωση του οικείου ληξιάρχου ή του δημάρχου ή του προέδρου της κοινότητας ή της προξενικής αρχής³⁸. Μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί με οποιοδήποτε αποδεικτικό μέσο να αποδειχθεί ότι δεν τηρήθηκαν ληξιαρχικά βιβλία ή ότι αυτά χάθηκαν ή καταστράφηκαν ολικά ή μερικά. Κατόπιν αιτήσεως του έχοντος έννομο συμφέρον μπορεί να γίνει δικαστικά η σύνταξη ληξιαρχικής πράξης γέννησης κατά την εκούσια δικαιοδοσία, αν για οποιοδήποτε

---

³⁵ Γαζή Α., Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, 4.

³⁶ Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 97.

³⁷ Mason & Mc Call Smith, Law and Medical Ethics, 111.

³⁸ Μπόσδα Δ., Ικανότης δικαίου, Αρχή και τέλος του φυσικού προσώπου, ΑρχΝομ ΚΘ' (1978), 7.

λόγο οι προς δήλωση υπόχρεοι το παρέλειψαν, καθώς και διόρθωση αυτής, αλλά μόνο σε επουσιώδη στοιχεία αυτής (782 ΚΠολΔ).

II. Προστασία του κυοφορουμένου ως μέλλοντος προσώπου.

Σύμφωνα με τις αρχές του αστικού δικαίου στις ηπειρωτικές νομοθεσίες, η ικανότητα δικαίου αναγνωρίζεται μόνο στο γεννημένο παιδί από τη στιγμή που αποχωρίζεται από το σώμα της μητέρας του ζωντανό και βιώσιμο³⁹. Το κυοφορούμενο πριν από τον τοκετό, σύμφωνα με τον ΑΚ, δεν έχει δική του προσωπικότητα, γιατί είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη μητέρα του και επομένως δεν έχει και ικανότητα δικαίου.

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις, όπου η εφαρμογή της παραπάνω αρχής, όπως αυτή εκφράζεται στο άρθρο 35 ΑΚ, θα κατέληγε σε ανεπιεική αποτελέσματα, όπως π.χ. στην περίπτωση, όπου πατέρας με δύο παιδιά πεθαίνει, ενώ η σύζυγός του είναι έγκυος, με αποτέλεσμα να καλούνται στην κληρονομική διαδοχή μόνο η σύζυγος και τα δύο παιδιά, ενώ το έμβρυο που θα γεννηθεί μετά το θάνατο του πατέρα του, να μην κληρονομεί τίποτα, εφόσον δεν προστατεύεται αυτοτελώς σαν μελλοντικό πρόσωπο⁴⁰. Για την κάλυψη ανάλογων περιπτώσεων ο Αστικός Κώδικας στο άρθρο 36 ορίζει ότι: «Ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται, το κυοφορούμενο θεωρείται γεννημένο, αν γεννηθεί ζωντανό».

Ο ιστορικά γνωστός νομικός όρος κυοφορούμενο ή “nasciturus”, αφορά σε ένα παιδί *in utero* το οποίο έχει συλληφθεί φυσιολογικά στη μήτρα της μητέρας του από δικό της ωάριο και χωρίς καμία ιατρική επέμβαση. Το πρόβλημα δεν αλλάζει ακόμα και όταν η σύλληψη του παιδιού έχει ιατρικώς υποβοηθηθεί με τη χρησιμοποίηση από τη γυναίκα τεχνικών γονιμοποίησης *in vivo* ή *in vitro* με σπέρμα του συζύγου της ή τρίτου γνωστού ή άγνωστου άνδρα⁴¹.

Ό,τι αφορά στον “nasciturus” στα ηπειρωτικά αστικά δίκαια ισχύει βεβαίως για το *in utero* έμβρυο που συλλαμβάνεται από παντρεμένη ή ανύπαντρη γυναίκα που επιθυμεί να είναι η μητέρα του εμβρύου. Ο “φερόμενος nasciturus” είναι ένα έμβρυο που δημιουργήθηκε *in vitro* από τους γαμέτες ενός ζευγαριού (σύζυγοι ή συμβίοι) και το οποίο εμφυτεύεται κατόπιν στη μήτρα μίας (φέρουσας) μητέρας. Η φέρουσα

³⁹ Βλ. παραπάνω, Κεφ.Β΄ I.2 Τοκετός ζωντανού νεογνού.

⁴⁰ Παπαντωνίου Ν., Κληρονομικό Δίκαιο, 38.

⁴¹ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄, τ. 23-24, σελ.9.

μητέρα φέρει το έμβρυο και προτίθεται να αποδώσει το παιδί μετά τη γέννησή του στους γενετικούς-βιολογικούς γονείς του. Το θέμα που ανακύπτει εδώ είναι ποιά είναι η νομική “μητέρα” του “φερόμενου nasciturus”, το οποίο όμως θα εξεταστεί παρακάτω⁴².

Η πρόοδος της βιοϊατρικής και της γενετικής τεχνολογίας δημιούργησε την ανάγκη για να χαρακτηριστούν νομικά τα έμβρυα εκείνα που έχουν γονιμοποιηθεί εκτός γυναικείου σώματος (ex utero) και τα οποία πρόκειται να εμφυτευτούν στη μήτρα ή έχουν τοποθετηθεί για κρυοσυντήρηση σε τράπεζα σπέρματος. Η νομική θεωρία χαρακτηρίζει την παραπάνω κατηγορία εμβρύων ως “pro-nasciturus”⁴³, αναφερόμενη στα έμβρυα που έχουν γονιμοποιηθεί αλλά η ανάπτυξή τους δεν μπορεί να συνεχιστεί παρά μόνο αν εμφυτευτούν στη μήτρα μιας γυναίκας. Το νομικό πρόβλημα όσον αφορά την ένταξη του “pro-nasciturus” σε ένα δικαιοσύστημα είναι να καθοριστεί το είδος της νομικής προστασίας που αντιστοιχεί στη φυσική κατάσταση αυτού του ανθρώπινου όντος, όσο αυτό βρίσκεται εκτός γυναικείου σώματος, και το αν μπορούν οι διατάξεις για τον “nasciturus”, του οποίου η θέση είναι εντός του γυναικείου σώματος, να εφαρμοστούν και για την προστασία του “pro nasciturus”⁴⁴.

Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 36 ΑΚ το κυοφορούμενο προστατεύεται σαν μελλοντικό πρόσωπο. Αυτό σημαίνει ότι συγκαταλέγεται στους φορείς του δικαιώματος της προσωπικότητας, έχει δηλαδή δικαίωμα προσωπικότητας, το οποίο όμως είναι ατελές και μετέωρο⁴⁵. Ο νόμος δηλαδή αποκλείει στο άτομο και άδικο να αγνοείται το μελλοντικό πρόσωπο, καθιερώνοντας ένα νομικό πλάσμα και απονέμοντας στο κυοφορούμενο ικανότητα δικαίου, η οποία πέραν του ότι τελεί υπό αίρεση, είναι ατελής ή περιορισμένη, γιατί αναφέρεται μόνο στα δικαιώματα που επάγονται στο κυοφορούμενο κατά τη διάρκεια της κυοφορίας⁴⁶. Η ατέλεια φαίνεται κυρίως α) από το ότι η ικανότητα δικαίου τελεί υπό τη νομική αίρεση ότι θα γεννηθεί ζωντανό και β) από το ότι αυτή αφορά καταρχήν μόνο την κτήση των δικαιωμάτων που του επάγονται. Η ατελής ικανότητα δικαίου του κυοφορουμένου είναι προσωρινή, διότι τελεί υπό τη νομική αίρεση «να γεννηθεί ζωντανό». Μόλις δε

⁴² Βλ. παρακάτω υπό 3Αβ. Προβλήματα από τεχνητή γονιμοποίηση.

⁴³ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄, τ.23-24, σελ.11.

⁴⁴ Για το θέμα αυτό βλ. παρακάτω, υπό 3Αγ. Η νομική θέση και προστασία του προεμβρύου.

⁴⁵ Παπαστερίου Δ., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου Ι/α, 174 - Σπυριδάκη Ι., Γενικές Αρχές, τεύχος α΄, 184.

πληρωθεί η αίρεση, το έμβρυο αποκτά πλήρη ικανότητα δικαίου και ο προσωρινός σύνδεσμος του δικαιώματος με το κυοφορούμενο γίνεται οριστικός. Μόνο στην περίπτωση της κληρονομιάς η πλήρωση της αιρέσεως ανατρέχει στο χρόνο επαγωγής, γεγονός φυσικά που έχει πρακτική σημασία για τα ενδιάμεσα ωφελήματα. Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις το δικαίωμα επάγεται στο κυοφορούμενο αμέσως μόλις συντρέξουν οι προϋποθέσεις υπάρξεώς του, καθίσταται όμως ενεργό για πρώτη φορά με τον τοκετό.

Στην περίπτωση που το κυοφορούμενο γεννηθεί νεκρό, ή ματαιωθεί για οποιονδήποτε λόγο ο τοκετός, τότε η αίρεση ματαιούται, η υπάρχουσα ατελής ικανότητα δικαίου παύει να υπάρχει και αναιρούνται αναδρομικά όλα τα επαχθέντα δικαιώματα. Στην περίπτωση δηλαδή που κληρονομιά έχει επαχθεί στο κυοφορούμενο, δεν περιέρχεται στους κληρονόμους του, αλλά στους κληρονόμους του αποβιώσαντος στους οποίους και θα επαγόταν κανονικά, αν δεν υπήρχε ο κυοφορούμενος.

Προϋποθέσεις επομένως για την εφαρμογή του άρθρου 36 ΑΚ είναι :

α) Η ύπαρξη του κυοφορούμενου, δηλαδή η σύλληψη, η οποία αποδεικνύεται κατά την ορθότερη γνώμη με την ευρύτερη και γενικότερη έννοια, υπάρχοντος πάντοτε του μαχητού τεκμηρίου του χρόνου της συλλήψεως (1465 παρ. 2 ΑΚ - το τεκμήριο πάντως δεν αποδεικνύει την ίδια τη σύλληψη, αλλά το χρόνο της⁴⁷) και,

β) η (μεταγενέστερη) γέννηση του κυοφορουμένου ζωντανού. Η ύπαρξη ζωής θα κριθεί με βάση τα στοιχεία που αναφέρθηκαν και πιο πάνω⁴⁸.

III. Έκταση εφαρμογής του άρθρου 36 ΑΚ.

Το κυοφορούμενο βρίσκεται από τη σύλληψή του υπό την προστασία του δικαίου σε όσες περιπτώσεις αναφέρονται ρητά στο νόμο και κατά την έκταση που αναφέρεται εκεί και ιδίως, όταν προσπορίζεται καταρχήν **ωφέλεια** στον ίδιο τον **κυοφορούμενο** και όχι σε τρίτο. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που δεν υπάγονται σε συγκεκριμένες διατάξεις νόμου και όμως παρίσταται ανάγκη προστασίας του κυοφορουμένου κατά το άρθρο 36 ΑΚ. Η ερμηνεία του προαναφερομένου άρθρου δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε θέματα που καλύπτονται από ειδικές διατάξεις, αλλά

---

⁴⁶ Γεωργιάδη Α, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 63.

⁴⁷ Ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων περί τεκμηρίου γνησιότητας τέκνου δέχονται οι Σημαντήρας Κ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, υπ.373 σελ. 258, Μπαλής Γ., Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου, 36, Σπυριδάκης Ι., Γενικές Αρχές, τεύχος α', 184.

να επεκτείνεται και σε άλλα ή γενικότερα σε κάθε έννομο συμφέρον του κυοφορουμένου⁴⁹. Οι τρίτοι δεν μπορούν να επικαλεστούν για τον εαυτό τους το πλάσμα του άρθρου 36 ΑΚ για δικαιώματα τα οποία θα αποκτούσαν, αν το κυοφορούμενο ήταν ήδη γεννημένο. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί ο ανιών να αξιώσει διατροφή από την κληρονομιά που επάγεται στο κυοφορούμενο, σαν να ήταν ήδη γεννημένο, σύμφωνα με τις διατάξεις περί διατροφής, κατά τα άρθρα 1485 επ ΑΚ⁵⁰.

Η έκταση της προστασίας που παρέχει το άρθρο 36 ΑΚ στο κυοφορούμενο περιλαμβάνει, σύμφωνα με την ορθότερη γνώμη, κάθε φύσεως δικαιώματα που είναι δυνατόν νομικώς να επαχθούν σ' αυτό. Επίσης η εν λόγω ικανότητα δεν αφορά μόνο την κτήση δικαιωμάτων, αλλά και την κτήση των υποχρεώσεων, που συνδέονται με τα επαγόμενα δικαιώματα⁵¹.

Επομένως, αν και συνηθέστερη περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 36 ΑΚ είναι η επαγωγή του κληρονομικού δικαιώματος, εν τούτοις γίνεται μια ευρύτερη εφαρμογή του πλάσματος δικαίου σε κάθε δικαίωμα που μπορεί να αποκτήσει το κυοφορούμενο⁵², αλλά και σε κάθε περίπτωση που τίθεται ζήτημα εφαρμογής διάταξης προστατευτικής των συμφερόντων του προσώπου, από την οποία όμως το κυοφορούμενο μόνο έμμεσα ωφελείται. Πειστική δικαιολογία της γνώμης αυτής είναι ο σκοπός του άρθρου 36 ΑΚ, δηλαδή η προστασία των συμφερόντων του κυοφορουμένου, ο οποίος δεν θα επιτυγχανόταν πλήρως, αλλά μόνο μερικώς, αν η εφαρμογή του νομικού πλάσματος περιοριζόταν μόνο στις περιπτώσεις της ειδικής ρύθμισης.

Για τη δικαστική προστασία όλων των παραπάνω δικαιωμάτων ο κυοφορούμενος έχει την ικανότητα να είναι διάδικος, κατά το άρθρο 62 εδ. α' ΚΠολΔ⁵³.

1. Κληρονομικό Δίκαιο

---

⁴⁸ Βλ. παραπάνω υπό 1, Τελείωση του τοκετού.

⁴⁹ Μπόσδα Δ., Ικανότης δικαίου, Αρχή και τέλος του φυσικού προσώπου, ΑρχΝομ ΚΘ' (1978), 4-Σημαντήρα Κ., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 374 σελ. 259.

⁵⁰ Μπόσδα Δ., Ικανότης δικαίου, Αρχή και τέλος του φυσικού προσώπου, ΑρχΝομ ΚΘ' (1978), 4.

⁵¹ Γαζή Α., Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, παρ. 41 V 1, σελ.6 - Σόντη σε ΕρμΑΚ 34-60, άρθρο 36 αρ.3- Βαθρακοκοίλη Β., Αναλυτική Ερμηνεία - Νομολογία Αστικού Κώδικα, Τόμος Α', 83.

⁵² Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 98 - Γαζή Α., Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, παρ. 41 σελ. 6 - Σπυριδάκη Ι., Γενικές Αρχές, τεύχος α', 184 - Γεωργιάδη Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 63.

⁵³ Γεωργιάδη Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 64.

α) Κληρονομικά Δικαιώματα του κυοφορουμένου κατά το θάνατο του γονέα τέκνου.

Με βάση την αρχή του άρθρου 36 ΑΚ το κυοφορούμενο μπορεί:

ι) Να γίνει **κληρονόμος**, τόσο εκ διαθήκης, όσο και εξ αδιαθέτου, εφόσον κυοφορείται στο χρόνο της επαγωγής της κληρονομιάς (1711 εδ. 1 ΑΚ), δηλαδή από το θάνατο του κληρονομούμενου, με την προϋπόθεση πάντοτε ότι θα γεννηθεί ζωντανό. Αν γεννηθεί νεκρό, θεωρείται σαν να μην είχε γίνει ποτέ κληρονόμος. Η προθεσμία της αποποίησης της κληρονομιάς αρχίζει από τον τοκετό. Αν παραλειφθεί το κυοφορούμενο από τη διαθήκη, τότε με την προϋπόθεση ότι αυτό θα γεννηθεί ζωντανό, η διαθήκη είναι ακυρώσιμη κατά το άρθρο 1786 ΑΚ⁵⁴. Η σύλληψη του κυοφορουμένου στην περίπτωση αυτή αποδεικνύεται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις, και δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 1468 ΑΚ, σχετικά με το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης⁵⁵. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι σύλληψη κατά το χρόνο της επαγωγής πρέπει να θεωρείται πλέον και η εξωσωματική γονιμοποίηση⁵⁶. Σαν χρόνος συλλήψεως πρέπει να θεωρείται μάλιστα ο χρόνος της γονιμοποίησης στο εργαστήριο, χωρίς να απαιτείται και εμφύτευση του εμβρύου στο μητρικό σώμα, η οποία μπορεί να γίνει και μετά το θάνατο του δότη του σπέρματος ή του ωαρίου⁵⁷ (**εμφύτευση μετά θάνατο**). Εδώ βέβαια πρέπει να διατυπωθεί η επιφύλαξη ότι όλα τα γονιμοποιημένα έμβρυα που εμφυτεύονται στη μήτρα δεν αποκτούν σταθερό σύνδεσμο μ' αυτή και δεν κυοφορούνται. Ακόμη διατυπώνεται σήμερα η άποψη⁵⁸ ότι η σύλληψη μπορεί να γίνει και μετά το θάνατο του δότη, οπότε έχουμε την περίπτωση της μεταθανάτιας γονιμοποίησης, έγχυσης διατηρημένου (κρυοσυντηρημένου) σπέρματος ή γονιμοποίησης κρυοσυντηρημένου σπέρματος ή ωαρίου στο σωλήνα και εμφύτευση του εμβρύου (**σύλληψη μετά θάνατο**). Άποψη όμως που κάνει μια πολύ ευρεία ερμηνεία της έννοιας -σύλληψη- και δεν εξυπηρετεί καν το σκοπό για τον

⁵⁴ ΑΠ Ολομ 1014/1972 ΝοΒ 21(1973), 592 - ΑΠ 460/1972 ΝοΒ 20(1972), 1284 -ΑΠ 537/1969 ΝοΒ 9 (1961), 325 - ΑΠ 360/1966 ΝοΒ 15 (1967), 125 -Παπαδοπούλου Κ., Αγωγές Κληρονομικού Δικαίου, 284.

⁵⁵ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Β' έκδοση, 45.

⁵⁶ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Β' έκδοση, 45.

⁵⁷ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Β' έκδοση, 45.

⁵⁸ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Β' έκδοση, 45. Δανέζη Ι., Σπερματέγχυση ή τεχνητή γονιμοποίηση, Αρχείο Ελληνικής Ιατρικής, 3/1986, σελ. 131. Παπαχρίστου Θ., Τεχνητή σπερματέγχυση post mortem, Επιστ. Επετ. του Τμήματος Νομικής της Σχολής ΝΟΕ του ΑΠΘ (1996), σελ.645 επ.

οποίο θεσπίστηκε το άρθρο 36 ΑΚ, δηλαδή να μη γίνονται αδικίες σε βάρος του ήδη συνειλημμένου και όχι αυτού που **θα μπορούσε ενδεχομένως να συλληφθεί** αργότερα και μάλιστα με τρόπο τεχνητό. Θα μπορούσε ενδεχομένως να γίνει δεκτή μία τέτοια ερμηνεία, μόνο στην περίπτωση που θα υπάρχει εκπεφρασμένη η συγκεκριμένη βούληση του συζύγου-δότη ότι επιθυμεί ακόμη και μετά το θάνατό του να γίνει γονιμοποίηση και εμφύτευση του εμβρύου στη μήτρα της γυναίκας του⁵⁹. Διαφορετικά κάτι τέτοιο δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένο. Στις παραπάνω περιπτώσεις, το τέκνο που έχει συλληφθεί μετά το θάνατο του πατέρα του είναι δυνατόν να τον κληρονομήσει, εφόσον υπάρχει διαθήκη. Το συνηθισμένο φαινόμενο να κληρονομείται ο πατέρας από το παιδί του προτού αυτό γεννηθεί, μπορεί πια να συμβεί, δεδομένων των μεθόδων της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής σήμερα, και προκειμένου για την μητέρα στην περίπτωση που αυτή πεθάνει, προτού γεννηθεί το παιδί από την κυοφόρο μητέρα. Αυτό υποστηρίζεται ότι είναι αυτονόητο και με βάση την αρχή της ισότητας των δύο φύλων⁶⁰.

Μέχρι τη γέννησή του ο κυοφορούμενος θεωρείται ότι είναι “άγνωστος” και μπορεί να διοριστεί κηδεμόνας της κληρονομιάς αυτεπαγγέλτως ή μετά από αίτηση αυτού που έχει έννομο συμφέρον, σύμφωνα με το άρθρο 1865 ΑΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 39 ΕισΝΠολΔ. Είναι δηλαδή περίπτωση σχολάζουσας κληρονομιάς. Ο κηδεμόνας είναι εκπρόσωπος του κυοφορούμενου και έχει τις εξουσίες που του παρέχει το άρθρο 1866 ΑΚ. Για να καθοριστεί η κληρονομική μερίδα, κατά το άρθρο 1867 εδ. 2 του Αστικού Κώδικα, θεωρείται ότι θα γεννηθεί ένα μόνο τέκνο. Σήμερα όμως η ιατρική επιστήμη μπορεί να διαγνώσει και την πολλαπλή εγκυμοσύνη, επομένως θα πρέπει να υπολογιστούν ανάλογα περισσότερες μερίδες⁶¹.

ii) Να γίνει **κληροδόχος**. Ενώ ο κληρονόμος μπορεί να είναι μόνο όποιος ζει ή τουλάχιστον είναι συνειλημμένος, κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου, κληροδόχος μπορεί να είναι και πρόσωπο που δεν είχε γεννηθεί ή δεν είχε καν συλληφθεί, όταν πέθανε ο διαθέτης⁶². Ο κληρονομούμενος επομένως μπορεί να προσπορίσει στον κυοφορούμενο περιουσιακή ωφέλεια, χωρίς να τον εγκαταστήσει κληρονόμο, αλλά κληροδόχο (1714 ΑΚ). Το δικαίωμα από την κληροδοσία, η επαγωγή της κληροδοσίας, αποκτάται μόλις πεθάνει ο διαθέτης, κατά

⁵⁹ Παπαχρίστου Θ., ο.π., σελ. 649.

⁶⁰ Χριστοδούλου Κ., Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια, ΚριτΕπιθ Ι/1995, 287.

⁶¹ Καρακατσάνη Ι., σε Γεωργιάδη - Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 36 αρ. 15 - Γαζή Α., Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, 7.

το άρθρο 1997 ΑΚ, αν όμως κατά το χρόνο του θανάτου του διαθέτη ο κληροδόχος δεν έχει ακόμη συλληφθεί, τότε η επαγωγή γίνεται κατά το χρόνο του τοκετού, σύμφωνα με το άρθρο 1999 ΑΚ.

β) Κληρονομικά δικαιώματα του μη συνειλημμένου κατά το θάνατο του γονέα τέκνου.

Το τέκνο που δεν έχει ακόμη συλληφθεί, φυσικά δεν είναι υποκείμενο δικαίου, ούτε έστω κατά πλάσμα. Για να κληρονομήσει όμως κανείς, θα πρέπει να υπάρχει σαν υποκείμενο δικαίου κατά το χρόνο της επαγωγής. Αυτό μάλιστα δεν αποτελεί ειδική επιταγή του κληρονομικού δικαίου, αλλά λογική αναγκαιότητα ότι κανείς δεν μπορεί να αποκτήσει οποιοδήποτε δικαίωμα, όταν κατά τη στιγμή της κτήσης του είναι ανύπαρκτος. Με την έννοια αυτή το άρθρο 1711 του ΑΚ δεν είναι παρά απλή εξειδίκευση και επανάληψη των άρθρων 34-36 του ΑΚ. Και όμως ο Αστικός Κώδικας στο άρθρο 1924 αναφέρεται στο “μήπω συνειλημμένον”. Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, αν κάποιος διαθέτης εγκατέστησε κληρονόμο πρόσωπο που δεν είχε ακόμη συλληφθεί κατά το θάνατό του, η κληρονομική εγκατάσταση είναι άκυρη, ισχύει όμως σαν κληρονομικό καταπίστευμα και ο εγκατάστατος θεωρείται καταπιστευματοδόχος, σύμφωνα με το άρθρο 1924 παρ.1 ΑΚ, ενώ χρόνος επαγωγής της κληρονομιάς στην περίπτωση αυτή είναι ο χρόνος του τοκετού (1935 παρ.2 ΑΚ)⁶³. Η εγκατάσταση του τέκνου, που πρόκειται να συλληφθεί με τεχνητή σπερματέγχυση έστω και μετά το θάνατο του δότη, εμπίπτει στον ερμηνευτικό κανόνα της ΑΚ 1924⁶⁴. Συνεπώς, με το θάνατο του κληρονομούμενου η κληρονομιά επάγεται -εφόσον το τέκνο δεν έχει ακόμα συλληφθεί- στους λοιπούς κληρονόμους του διαθέτη, οι οποίοι όμως είναι βεβαρημένοι με καταπίστευμα υπέρ του μελλοφανούς αυτού προσώπου.

Ο διαθέτης μπορεί να ορίσει τον μη συνειλημμένο όχι σαν κληρονόμο, αλλά ρητά σαν καταπιστευματοδόχο, οπότε τότε χρόνος επαγωγής του καταπιστεύματος δεν είναι ο χρόνος του τοκετού, αλλά ο χρόνος του θανάτου του πρώτου κληρονόμου

---

⁶² Παπαντωνίου Ν., Κληρονομικό Δίκαιο, 120.

⁶³ Σόντη σε ΕρμΑΚ άρθρο 36 αρ.53επ - Σπυριδάκη Ι. - Περάκη Ε., Αστικός Κώδιξ, μετά σχολίων βιβλιογραφίας, νομολογίας και Ειδικών Αστικών Νόμων Α' Γενικαί Αρχαί, άρθρο 36 αρ. 1 - Παπαντωνίου Ν., Κληρονομικό Δίκαιο, 39.

⁶⁴ Παπαχρίστου Θ., ο.π., σελ. 652, όπου και αναλυτική αναφορά στο κληρονομικό δικαίωμα του τέκνου που έχει συλληφθεί post mortem.

(1936 παρ.1 ΑΚ). Επιπλέον το μη συνειλημμένο ακόμη τέκνο μπορεί να ωφεληθεί και με τρόπο (1715 ΑΚ), αλλά και με σύμβαση υπέρ αυτού σαν τρίτου.

γ) Μητέρα κυοφορουμένου κληρονόμου.

Η μητέρα κληρονόμου, που κυοφορείται κατά το θάνατο του κληρονομούμενου, και εφόσον δεν είναι σε θέση να διαθρέψει τον εαυτό της έχει, σύμφωνα με το άρθρο 1867 ΑΚ, το δικαίωμα να απαιτήσει ανάλογη διατροφή από την κληρονομική μερίδα του κυοφορουμένου μέχρι τον τοκετό⁶⁵.

Δικαιολογητικός λόγος ύπαρξης της διάταξης αυτής είναι η προστασία του κυοφορουμένου η οποία επιτυγχάνεται μέσω της μέριμνας υπέρ της μέλλουσας μητέρας⁶⁶.

Η διάταξη του άρθρου 1867 ΑΚ είναι αναγκαστικού δικαίου (δεν μπορεί να αποκλειστεί το δικαίωμα με διάταξη του κληρονομούμενου ή με παραίτηση της μητέρας) και εξασφαλίζει τα δικαιώματα του κυοφορουμένου κληρονόμου και όχι της μητέρας του.

Το δικαίωμα διατροφής είναι χρέος της κληρονομικής μερίδας και υπάρχει ακόμη και αν ο κυοφορούμενος γεννηθεί νεκρός (σε αντίθεση με το άρθρο 36 ΑΚ που έχει σαν προϋπόθεση τη γέννηση ζωντανού του κυοφορουμένου), οπότε βαρύνει αναλογικά όλους τους κληρονόμους.

Η διατροφή είναι ανάλογη, προσδιορίζεται δηλαδή με βάση τις ανάγκες της μητέρας, όπως αυτές προκύπτουν από τις συνθήκες της ζωής της (άρθρο 1493 ΑΚ) και περιλαμβάνει και τις δαπάνες τοκετού⁶⁷.

2. Ενοχικό Δίκαιο

α) Αποζημίωση για υπαίτια προσβολή της σωματικής ακεραιότητας και υγείας.

Στο Ενοχικό Δίκαιο το κυοφορούμενο, εάν βέβαια γεννηθεί ζωντανό, έχει το δικαίωμα να ζητήσει αποζημίωση για προσβολή της σωματικής του ακεραιότητας και υγείας, που υπέστη ως έμβρυο από τρίτον (συμπεριλαμβανομένων και των ιατρών), καθώς επίσης και από τη μητέρα του, κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, και που

---

⁶⁵ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, β' έκδοση, 46 - Καρακατσάνη Ι., σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 36 αρ.15.

⁶⁶ Μυγιάκη Ι., Η έννομος προστασία του κυοφορουμένου και της εγκύου γυναικός, ΝοΒ 21 (1973), 297.

επηρέασε την σωματική του ακεραιότητα και την υγεία του ως ανθρώπου⁶⁸, όπως προκύπτει από το συνδυασμό του άρθρου 36 ΑΚ με τα άρθρα 57,59 και 914 επ ΑΚ⁶⁹.

β) Αποζημίωση για υπαίτια θανάτωση.

Σύμφωνα με το άρθρο 928 ΑΚ το κυοφορούμενο δικαιούται να ζητήσει αποζημίωση για υπαίτια θανάτωση του προσώπου από το οποίο σύμφωνα με το νόμο θα εδικαιούτο διατροφή⁷⁰.

γ) Χρηματική ικανοποίηση κυοφορουμένου λόγω ψυχικής οδύνης από το θάνατο των γονέων του.

Ψυχική οδύνη είναι η ηθική βλάβη της οικογένειας επί θανατώσεως ενός προσώπου⁷¹. Ιδιαίτερες δυσχέρειες και προβληματισμούς παρουσιάζει η περίπτωση της ψυχικής οδύνης του κυοφορουμένου από το θάνατο του πατέρα ή της μητέρας του, που γεννήθηκε ζωντανό μετά το θανάτο τους. Τις λίγες φορές που το σχετικό θέμα εμφανίστηκε στη νομολογία, επικρατούσε παλαιότερα η τακτική να του αναγνωρίζεται δικαίωμα αποζημίωσης, λόγω αδικήματος κατά το άρθρο 914 ΑΚ, όχι όμως και χρηματική ικανοποίηση για ψυχική οδύνη, είτε γιατί αυτό δεν υπάρχει σαν πρόσωπο είτε γιατί δεν είναι σε θέση να “επιδέχεται τας εκ του εξωτερικού κόσμου επιδράσεις και τας εκ του θανάτου ψυχικάς συγκινήσεις” είτε επειδή δεν έχει σχηματισμένη ηθική προσωπικότητα και συναισθηματικό κόσμο⁷². Αρχικά η νομολογία ήταν διστακτική και στην επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης, λόγω ψυχικής οδύνης για τα παιδιά που είχαν μικρή ηλικία κατά το θάνατο των γονέων τους, και απαιτούσε ένα αρκετά υψηλό όριο ηλικίας, για να δεχθεί διανοητική ωριμότητα, επηρεαζόμενη και από το άρθρο 916 ΑΚ, κατά το οποίο ο ανήλικος που δεν συμπλήρωσε το 10ο έτος της ηλικίας του είναι ανίκανος προς καταλογισμό.

---

⁶⁷ Φίλιου Π., Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, β' έκδοση, παρ.10, 74.

⁶⁸ Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 98. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ', τ. 23-24, σελ.9.

⁶⁹ Καρακατσάνης σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο αρθρ.36 αρ.9 - Γαζή Α., Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, τόμος Β1, Το φυσικόν πρόσωπον, 6.

⁷⁰ Μπαλή Γ., Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, παρ. 12, 35.

⁷¹ Παντελίδου Κ., Η έννοια της οικογένειας στο άρθρο 932 εδ3 ΑΚ, Αρμ ΛΣτ' (1982), 409, όπου και εκτενής ανάλυση της έννοιας της ψυχικής οδύνης.

⁷² ΑΠ 38/67 ΝοΒ 15 (1967), 655 - ΕφΑθ 1993/71, Αρμ 25 (1971), 889 - ΠρΦλ. 89/70 ΑρχΝ 21 (1970), 398 - ΒουλΣυμβΕφΝαυπλ 7/1990 Αρμ ΜΔ' (1990), 364 - Γεωργιάδη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 932, αρ. 10.

Μ'αυτό το σκεπτικό, οι ανήλικοι δεν μπορούσαν να ζητήσουν χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης, επειδή εξαιτίας της ηλικίας δεν έχουν σαφή αντίληψη των πραττομένων, όπως και τα πρόσωπα που είναι σε τέτοιο βαθμό πνευματικά ανάπηρα, ώστε να μην έχουν συνείδηση του εαυτού τους και του περιβάλλοντος⁷³. Ο διαρκώς αυξανόμενος όμως αριθμός των θανατηφόρων ατυχημάτων και κυρίως των τροχαίων είχε άμεση επίδραση και στη νομολογία η οποία μείωνε συνεχώς το όριο αυτό, σε σημείο που να αναγνωρίζει δικαίωμα χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης και σε πρόσωπα ηλικίας ολίγων μηνών⁷⁴. Σχετικά με το ύψος της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης ή ηθικής βλάβης, πρέπει να σημειωθεί ότι τα πρωτοβάθμια δικαστήρια τα τελευταία χρόνια άρχισαν να επιδικάζουν κάπως ανεκτά χρηματικά ποσά, αν και τα δευτεροβάθμια δικαστήρια εξακολουθούν να τα περικόπτουν⁷⁵. Δεν πρέπει να παραλείψουμε επίσης να αναφέρουμε αυτό που υποστηρίζεται, ότι το ύψος της επιδικαζόμενης κατά χώρα χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης ή ηθικής βλάβης είναι ανάλογο προς το ύψος του πολιτιστικού επιπέδου της αντίστοιχης χώρας⁷⁶.

Η όλη προβληματική της οδύνης του κυοφορουμένου σήμερα υπερπηδήθηκε με τη δυνατότητα για αποκατάσταση της “αποθετικής” ή της “μελλοντικής ηθικής βλάβης”, ή με την παραδοχή ότι η χρηματική ικανοποίηση σε μια τέτοια περίπτωση αποσκοπεί, μεταξύ άλλων και στην αποκατάσταση της κοινωνικής και ηθικής ισορροπίας ή οποία διαταράχθηκε από την προσβλητική ενέργεια⁷⁷. Τα δικαστήρια

⁷³ ΕφΑθ 853/1975 ΝοΒ 23(1975), 357.

⁷⁴ ΕφΑθ 5411/1977 ΝοΒ 26 (1978), 737 η οποία επιδικάζει χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης 40.000 δρχ. για τη σύζυγο και από 20.000 δρχ. για καθένα από τα τρία τέκνα εκ των οποίων το τελευταίο κατά το χρόνο θανάτωσης του πατέρα του ήταν 14 μηνών, με την αιτιολογία ότι “...τούτο είχε ήδη φθάσει εις διανοητικήν ανάπτυξιν, μη επιτρέπουσαν μεν την εκτίμησιν των συνεπειών του θανάτου του πατρός του, ούχ ήττον ούσαν ικανήν επί τη βάσει και των διδαγμάτων της κοινής πείρας να προσπορίσει αυτό την αντίληψιν της υπάρξεως, ενός θλιβερού συμβεβηκότος και να ταραξεί τον συναισθηματικόν αυτού κόσμον με αποτέλεσμα την επέλευσιν συγκινησιακών μεταβολών αυτού.....ούτω εις την προκειμένην περίπτωσιν υπέστη το τέκνον πράγματι ψυχικήν οδύνην ως προέκυψεν εκ των αποδείξεων”. - ΕφΑθ 6949/1990 ΕπιθΣυγκΔικ 1993, 67 η οποία επιδικάζει αποζημίωση για ψυχική οδύνη 2.000.000 δρχ. στη σύζυγο του θανόντος και 1.500.000 δρχ. για το αβάπτιστο ηλικίας 10 μηνών βρέφος του θανόντος, δεχόμενη ότι λόγω της μικρής ηλικίας και της ατελούς ακόμη ανάπτυξης της συναισθηματικής ωριμότητας δεν μπορεί να αισθανθεί κατά το χρόνο της θανάτωσης του οικείου του, αλλά είναι βέβαιο ότι θα αισθανθεί στο μέλλον, όταν ολοκληρωθεί η συναισθηματική του ανάπτυξη, γιατί σαν βρέφος στην αρχή και μετά σαν νήπιο θα στερηθεί την ύπαρξη, την παρουσία, τη στοργή, τις φροντίδες και την ασφάλεια που του παρέχουν οι γονείς.

⁷⁵ Βλ. παρατηρήσεις κάτω από ΕφΑθ 5650/1990 ΕπιθΣυγκΔικ ΙΗ' (1990), 456.

⁷⁶ Μουχτάρη Β., Η προσμέτρηση της χρηματικής ικανοποίησης στη Γερμανία, ΕπιθΣυγκΔικ ΙΣΤ' (1988), 329.

⁷⁷ Πατεράκη Σ., Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, 158.

της ουσίας⁷⁸ δέχονται με εμπειριστατωμένη αιτιολογία τη σχετική αγωγική αξίωση και επιδικάζουν ήδη χρηματική ικανοποίηση σε πρόσωπο που γεννήθηκε ζωντανό, αλλά ήταν κυοφορούμενο ακόμη κατά το χρόνο της θανάτωσης του πατέρα του. Σε αντίθεση το Ακυρωτικό έλαβε πρόσφατα σαφώς αρνητική θέση στην ΑΠ 1153/1993⁷⁹, δεχόμενο ότι “...τέκνο το οποίο κατά το χρόνο του θανάτου του γονέα του ήταν κυοφορούμενο και, ως εκ τούτου, σύμφωνα με το άρθρο 35 ΑΚ, κατά το χρόνο αυτό δεν υπήρχε ως πρόσωπο και το οποίο, κατά το άρθρο 36 του ίδιου Κώδικα, ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται θεωρείται γεννημένο, αν γενηθεί ζωντανό, δεν δικαιούται της χρηματικής ικανοποίησης για την οποία γίνεται λόγος, αφού κατά τον ως άνω χρόνο δεν υπήρχε ως πρόσωπο και δεν υφίστατο τις από το θάνατο ως άνω συγκινήσεις”.

Ανάλογη είναι και η θέση και η εξέλιξη της θεωρίας πάνω στο θέμα αυτό⁸⁰. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, η ψυχική οδύνη, στη νομική της σημασία, δεν είναι απλώς η λύπη που αισθάνεται κάποιος τη συγκεκριμένη στιγμή (κατά τη διάρκεια της κυοφορίας), αλλά το ανυπόφορο κενό που μπαίνει στη ζωή ενός ανθρώπου, όταν λείπει ένα προσφιλές πρόσωπο και, ακόμη περισσότερο, η αλλαγή των συνθηκών ζωής που δημιουργείται μετά το θάνατο του προσώπου αυτού⁸¹. Το κυοφορούμενο που έχασε π.χ. τον πατέρα του πριν γεννηθεί, ή τη μητέρα του για την περίπτωση που αυτό γεννήθηκε ζωντανό μετά τη θανάτωση αυτής, θα κληθεί στο εγγύς μέλλον να ζήσει μια ζωή ολότελα διαφορετική και πολύ δυσμενέστερη από εκείνη που φυσιολογικά αναμενόταν, αν δεν μεσολαβούσε η απώλεια του πατέρα του, η παρουσία, η συμπαράσταση και η καθοδήγηση του οποίου θα ήταν τόσο καθοριστική για τη ζωή του. Στερείται δηλαδή ό,τι θα απολάμβανε “κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων”, αν δεν μεσολαβούσε η θανάτωση, στερείται δηλαδή τη στοργή, τα παιχνίδια, τη σιγουριά που δίνει η παρουσία του πατέρα ή της μητέρας και γενικότερα την ατμόσφαιρα που δημιουργείται χάρη στα πρόσωπα αυτά⁸². Εκτός τούτου, σύμφωνα με τις νεώτερες αντιλήψεις, το κυοφορούμενο από την περίοδο που βρίσκεται ακόμη μέσα στην μήτρα αρχίζει να αντιδρά στα εξωτερικά ερεθίσματα που

⁷⁸ ΜΠρΑθ 5344/1991 ΕπιθΣυγκΔικ 1991, 393. Επίσης ΕφΑθ 1537/1991 ΕλλΔνη 32 (1991), 1095.

⁷⁹ ΑΠ 1153/1993 Δ' Τμ.(Εισηγητής Ι. Μυγιάκης) ΕλλΔνη 36 (1995), 321.

⁸⁰ Καρακατσάνη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 36 αρ.8. - Κρητικού Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητιστικά ατυχήματα, παρ. 14, αρ. 890 - Σχόλιο Σπυριδάκη Ι., Το πρόβλημα της ηλικίας του δικαιούχου χρηματικής ικανοποίησης για ψυχική οδύνη σε ΕφΑθ 5411/1977 ΝοΒ 26 (1978), 737.

⁸¹ Παντελίδου Κ., Η έννοια της οικογένειας στο άρθρο 932 εδ. 3 ΑΚ Αρμ ΛΣτ' (1982), 403 - παρατηρήσεις Α. Κρητικού σε ΕφΑθ 1537/1991 ΕλλΔνη 32 (1991), 1095.

δέχεται μέσω της μητέρας και επηρεάζεται από τη συναισθηματική κατάσταση της μητέρας κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης. Ιδιαίτερα συναισθάνεται την ψυχική στάση, θετική ή αρνητική, που η μητέρα του έχει απέναντί του. Αν η μητέρα επιθυμεί τη γέννησή του, αυτό συνεισφέρει σημαντικά στην υγιή φυσική και ψυχική του κατάσταση, ενώ αν η στάση της μητέρας είναι αρνητική, αυτό προκαλεί ένα βαθύ ψυχικό τραύμα για όλη του τη ζωή⁸³. Επομένως η θανάτωση του συζύγου κατά τη διάρκεια της κυοφορίας της συζύγου προκαλεί στη σύζυγο τέτοια θλίψη, ώστε είναι αδύνατο να μην επηρεάσει συναισθηματικά το κυοφορούμενο. Και ως εκ τούτου το δικαίωμά του για αποζημίωση λόγω ψυχικής οδύνης, πρέπει να γίνει δεκτό ότι γεννιέται όταν ακόμη είναι κυοφορούμενο, γιατί και τότε συναισθάνεται μέσω της μητέρας την απώλεια του πατέρα του και όχι μόνο αργότερα, όταν θα μεγαλώνει και θα αναγκαστεί να ζει μια ζωή χωρίς την παρουσία του πατέρα του.

Εύλογο όμως είναι να δεχθούμε, ότι η ενεργητική νομιμοποίηση για αποζημίωση του κυοφορουμένου, λόγω ψυχικής οδύνης αυτού στην περίπτωση που γεννιέται ζωντανό μετά τη θανάτωση κάποιου από τους οικείους του, αφορά μόνο την περίπτωση απώλειας του πατέρα, της μητέρας, αλλά και των αδελφών, αν δεχθούμε ότι σ' αυτή την τελευταία περίπτωση δημιουργείται άσχημη ψυχολογική κατάσταση στους γονείς, η οποία επηρεάζει σημαντικά, ακόμη και μελλοντικά, το ψυχολογικό κλίμα στην οικογένεια του σημερινού κυοφορούμενου και αυριανού τέκνου.

Συνεπώς το κυοφορούμενο έχει “σχετικό” δικαίωμα για αποζημίωση λόγω ψυχικής οδύνης, το οποίο δικαίωμα ενεργοποιείται μετά τον τοκετό όταν το έμβρυο γεννηθεί ζωντανό, με αποτέλεσμα αυτός που επιμελείται τα συμφέροντα του κυοφορουμένου να μπορεί να ασκήσει και πριν από τον τοκετό αναγνωριστική αγωγή ή να ζητήσει τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων.

Ένα άλλο πρόβλημα που ανακύπτει, και σχετικά με το οποίο οι συγγραφείς αποφεύγουν να πάρουν θέση, είναι στην περίπτωση που η βλάβη προκαλείται στο ίδιο το κυοφορούμενο υπαίτια, είτε από τους ίδιους τους γονείς κατά τη σύλληψη ή κατά την κυοφορία. Ίσως στην περίπτωση αυτή θα ήταν σωστό να ευθύνονται και οι γονείς, εάν, ενώ γνώριζαν την ασθένειά τους, παρόλα αυτά τεκνοποίησαν. Οπωσδήποτε όμως η κρίση στην κάθε περίπτωση θα είναι δύσκολη και επιπλέον, γιατί η πρακτική αυτή, της μη τεκνοποίησης, είναι δυνατόν να οδηγήσει στην άσκηση

---

⁸² Παντελίδου Κ., όπ.π. σελ. 403 - Καρακατσάνη όπ.π. (υποσ.78) - Σπυριδάκης Ι. όπ.π. (υποσ.78).

⁸³ Μαρή Ι., Η μητρότητα κάτω από το φως του Συντάγματος και της Επιστήμης, 3.

έμμεσης ευγονικής, π.χ. στην περίπτωση που ο πατέρας πάσχει από σύφιλη και το μωρό που γεννήθηκε είναι σωματικά ή πνευματικά ανάπηρο, ή όταν οι γονείς που πάσχουν από μεσογειακή αναιμία αποκτούν παιδί που πάσχει και αυτό από μεσογειακή αναιμία⁸⁴.

Στην περίπτωση που η βλάβη προκαλείται υπαίτια από τρίτο, το κυοφορούμενο, αν βεβαίως γεννηθεί ζωντανό, μπορεί να ζητήσει αποζημίωση και ικανοποίηση για ψυχική οδύνη, αν προκλήθηκαν βλάβες στην υγεία και τη σωματική του ακεραιότητα, κατά τη διάρκεια της κυοφορίας, εξαιτίας αδικοπραξίας τρίτου, σύμφωνα με το άρθρο 36 σε συνδυασμό με τα άρθρα 57, 59 και 914 επ ΑΚ. Και τούτο διότι το δικαίωμα επί της ίδιας προσωπικότητας είναι δικαίωμα που απονέμεται στο πρόσωπο και συνεπώς δεν υπάρχει λόγος να αρνηθεί κανείς την κατά το άρθρο 36 ΑΚ επαγωγή αυτού του δικαιώματος και στον κυοφορούμενο. Η άποψη αυτή θα μπορούσε να αποκλειστεί μόνο, αν δεχόταν κάποιος την αντιεπισημονική εκδοχή ότι και η ύπαρξη του ανθρώπου ως ζωντανού οργανισμού αρχίζει από τον τοκετό και όχι μόνο η ικανότητα δικαίου, ασχέτως με το ότι η αξίωση για αποκατάσταση της ζημίας γεννιέται μόνο, άμα πληρωθεί η αίρεση να γεννηθεί ζωντανός⁸⁵.

δ) Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης των γονέων από το θάνατο του κυοφορουμένου τέκνου τους.

Στην αντίθετη περίπτωση, στην περίπτωση δηλαδή που τροχαίο ατύχημα έχει σαν αποτέλεσμα τη θανάτωση του εμβρύου εγκύου γυναίκας, αναφέρεται ότι δεν μπορούν να ασκηθούν αξιώσεις βάσει του άρθρου 928 ΑΚ, δηλαδή να ζητηθούν έξοδα κηδείας του. Αν πεθάνει και η έγκυος γυναίκα, τότε οι αξιώσεις που θα ασκηθούν συνδέονται με το θάνατο της ίδιας και όχι του εμβρύου⁸⁶. Μπορεί όμως η έγκυος που έχασε το κυοφορούμενο τέκνο της λόγω αδικοπραξίας, καθώς και ο σύζυγός της, να ζητήσουν χρηματική ικανοποίηση, λόγω ψυχικής οδύνης από το θάνατο του κυοφορουμένου, και τούτο διότι είναι αυτονόητος ο πόνος που αισθάνεται η μέλλουσα μητέρα από τον χαμό του κυοφορουμένου. Αξίζει να σημειωθεί η ΜονΠρωτΑθ 3566/1989⁸⁷, η οποία επιδικάζει χρηματική ικανοποίηση 600.000 δρχ. σε ηλικίας 36 ετών έγκυο 6½ εβδομάδων κατά το χρόνο του

⁸⁴ Καρακατσάνη Ι., σε Γεωργιάδη - Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 36 αρ.10.

⁸⁵ Καρακατσάνη σε ΑΚ Γεωργιάδη - Σταθόπουλο άρθρο 36 αρ.8 και 9. - Παπαντωνίου Ν., Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 98.

⁸⁶ Κρητικού Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητιστικά ατυχήματα, παρ. 11, αρ.457.

ατυχήματος, η οποία λόγω του τραυματισμού υπεβλήθη σε σειρά ακτινολογικών και άλλων εξετάσεων και αναγκάστηκε να κάνει διακοπή της κηδεύσεως της από τον κίνδυνο γεννήσεως βεβαρημένου τέκνου, καθώς και 300.000 δρχ. στο σύζυγό της. Η απόφαση αυτή ανατράπηκε στο Εφετείο⁸⁸, το οποίο δέχθηκε χρηματική ικανοποίηση για την έγκυο 300.000 δρχ., ενώ απέρριψε σαν μη νόμιμο τον ισχυρισμό του πατέρα, με το αιτιολογικό ότι πρόκειται “...για έμμεση ζημία την οποία υφίσταται αυτός από το επίδικο ζημιολόγο γεγονός που δημιουργεί αντανακλαστικές ενέργειες από την προξενηθείσα στη σύζυγό του σωματική βλάβη.....Αλλά ούτε και από το συνδυασμό των άρθρων 928 και 932 προβλέπεται εξαιτίας της θανατώσεως του εμβρύου με την αναγκαστική διακοπή της κηδεύσεως που ενεργήθηκε σαν ιατρικώς ενδεδειγμένη, αφού το κυοφορούμενο δεν έχει ανθρώπινη υπόσταση, που αν θα είχε, θα μπορούσε να θεμελιωθεί αξίωση για χρηματική ικανοποίηση συνεπεία ψυχικής οδύνης”. Και οι δύο αποφάσεις όμως για τον υπολογισμό της χρηματικής ικανοποίησης της μητέρας λαμβάνουν υπόψη μόνο το γεγονός της μεγάλης ηλικίας της κατά την ημέρα του ατυχήματος, την αυξανόμενη της ηλικίας μείωση της γονιμότητάς της και συνεπώς δυσκολία για την απόκτηση άλλου παιδιού, και όχι τον πόνο από τον χαμό του ήδη κυοφορουμένου.

ε) Σύμβαση υπέρ του κυοφορουμένου ως τρίτου.

Το κυοφορούμενο επίσης γίνεται δεκτό⁸⁹ ότι μπορεί να αποκτήσει δικαιώματα με **σύμβαση υπέρ αυτού ως τρίτου** (ΑΚ 410), π.χ. εάν ο πατέρας κατά τη διάρκεια της κυοφορίας άνοιξε υπέρ του παιδιού που θα γεννηθεί λογαριασμό σε Τράπεζα. Ακόμη όμως κι αν πρόκειται για γνήσια σύμβαση υπέρ τρίτου, το δικαίωμα που επάγεται στο κυοφορούμενο καθίσταται ενεργό μόνο τη στιγμή της γεννήσεως.

Όσον αφορά όμως τη δωρεά, υποστηρίζεται⁹⁰ ότι αυτή δεν μπορεί να γίνει προς το κυοφορούμενο, γιατί αυτοί που επιμελούνται τα συμφέροντά του δεν έχουν εξουσία εκπροσώπησης για κάτι τέτοιο. Η αποδοχή της άποψης αυτής όμως οδηγεί σε ανεπιεική αποτελέσματα για το κυοφορούμενο το οποίο απλώς και μόνο από το λόγο ότι δεν μπορεί να εκπροσωπηθεί, χάνει και το δικαίωμά του να ωφεληθεί από τη δωρεά που του γίνεται. Ενόψει τούτων ορθότερη φαίνεται η άποψη, σύμφωνα με την

⁸⁷ ΜονΠρωτΑθ 3566/1989 ΕπιθΣυγκΔικ 1990, 461.

⁸⁸ ΕφΑθ 5650/1990 ΕπιθΣυγκΔικ 1990, 457.

⁸⁹ Καρακατσάνη Ι., σε Γεωργιάδη - Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 36 αρ.11 - Γεωργιάδη Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 64.

οποία είναι δυνατόν να γίνει δωρεά προς το κυοφορούμενο υπό την έννοια ότι σ' αυτό επάγεται το δικαίωμα να αποδεχθεί την πρόταση για σύναψη της σύμβασης της δωρεάς και το δικαίωμα αυτό θα καθίσταται ενεργό με τη γέννησή του. Η λύση αυτή προστατεύει τα συμφέροντα του κυοφορουμένου μέχρι τον τοκετό⁹¹.

3. Οικογενειακό Δίκαιο.

A. Συγγένεια

α) Ίδρυση της συγγενικής σχέσης

Η συγγένεια έχει αναγνωριστεί από το δίκαιο, είναι επομένως έννοια νομική. Ειδικότερα είναι διαρκής, προσωπική έννομη σχέση, η οποία ενδιαφέρει έντονα το δημόσιο συμφέρον, γι' αυτό και οι διατάξεις που τη ρυθμίζουν είναι διατάξεις δημόσιας τάξης. Η σχέση αυτή ούτε μεταβιβάζεται ούτε κληρονομείται, ούτε μπορεί κανείς με δικαιοπραξία να τη διαθέσει ή να παραιτηθεί από αυτή.

Κατά τον ορισμό του νόμου (άρθρο 1463 ΑΚ), συγγένεια εξ αίματος είναι ο δεσμός ανάμεσα στα πρόσωπα που το ένα κατάγεται από το άλλο (συγγένεια κατ' ευθεία γραμμή) ή που κατάγονται από τον ίδιο κοινό πρόγονο, χωρίς να είναι συγγενείς σε ευθεία γραμμή (συγγένεια εκ πλαγίου). Η συγγένεια ενός προσώπου με τη μητέρα του και τους συγγενείς της ιδρύεται με τη γέννηση, σύμφωνα με το άρθρο 1463 παρ.2 ΑΚ, ενώ με τον πατέρα και τους συγγενείς του συνάγεται από το γάμο της μητέρας με τον πατέρα ή ιδρύεται με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική. Θεμελιώνεται δηλαδή, είτε σε ένα βιολογικό γεγονός είτε σε ένα νομικό γεγονός. Ο κανόνας, κατά το νομοθέτη της ΑΚ 1463, ήταν η θεμελίωση της βιολογικής συγγένειας καταρχήν στην καταγωγή, δηλαδή στη γονιμοποίηση του ωαρίου της μητέρας από το σπερματοζώαριο του πατέρα και στη συνέχεια στο γεγονός του τοκετού, οπότε το παιδί γίνεται αυτόματα συγγενής προς τους γονείς του και τους συγγενείς τους. Για να θεμελιωθεί η συγγένεια με τη μητέρα, αρκούσε όμως το βιολογικό - πραγματικό γεγονός του τοκετού, γι' αυτό είχε διαμορφωθεί και το ρωμαϊκό απόφθεγμα "η μητέρα είναι πάντα βεβαία" (*mater semper certa est*), που ισχύει και στο τωρινό δίκαιο, είτε το παιδί έχει γεννηθεί σε γάμο είτε έχει γεννηθεί χωρίς γάμο των γονέων του. Αντίθετα η συγγένεια με τον πατέρα δε θεμελιωνόταν στο βιολογικό - πραγματικό στοιχείο της σύλληψης (γεγονός που αποδεικνυόταν

---

⁹⁰ Σόντης σε ΕρμΑΚ άρθρο 36 αρ.19.

⁹¹ Καρακατσάνη Ι., σε Γεωργιάδη - Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 36 αρ.11.

εξάλλου πολύ δύσκολα την εποχή της ψήφισης του Αστικού Κώδικα), αλλά σε κάποια νομική πράξη ή κατάσταση, όπως για παράδειγμα η αναγνώριση ή ο γάμος με τη μητέρα⁹². Ενώ όμως για τον ιστορικό νομοθέτη της ΑΚ 1463 παρ. 2α η σύμπτωση της μητρότητας και του τοκετού στο ίδιο πρόσωπο ήταν αυτονόητη, σήμερα με τις εξελίξεις στην ιατρική επιστήμη και ειδικότερα στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, υποστηρίζεται και η άποψη⁹³ ότι, για να καταστούν συγγενείς εξ αίματος πρώτου βαθμού μία γυναίκα και ένα παιδί, πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά δύο αυτοτελώς αναφερόμενες και συνεπώς αυτοτελώς νοούμενες και απαιτούμενες προϋποθέσεις: α) ο τοκετός και β) η μητρότητα.

Θεμέλιο της συγγένειας του παιδιού με τη μητέρα του και τους συγγενείς της είναι, όπως αναφέραμε, η γέννηση, η οποία αποτελεί και το χρονικό σημείο έναρξης της δημιουργούμενης συγγενικής σχέσης. Πριν από τον τοκετό το κυοφορούμενο δεν αποκτά συγγένεια με τη μητέρα του, και κατ'επέκταση και με τον πατέρα του. Το κυοφορούμενο επομένως έχει, σύμφωνα με την ισχύουσα νομική κατάσταση, μία ιδότυπη σχέση βιολογικής "εξάρτησης" με την κυοφορούσα κατά τη διάρκεια της κυοφορίας μέχρι τη γέννηση, οπότε πια ιδρύεται σχέση συγγένειας. Υποστηρίζεται ωστόσο και η άποψη ότι ο νομικός δεσμός της συγγένειας συνδέει έτσι και αλλιώς το τέκνο με τη μητέρα του, απλώς επέρχεται με τη γέννηση και μάλιστα αναδρομικά από τη στιγμή της σύλληψης⁹⁴. Δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε όμως ότι το κυοφορούμενο κατά νομικό πλάσμα έχει ικανότητα δικαίου έστω και ατελή, και εκτός τούτου, όπως σήμερα γίνεται δεκτό, είναι φορέας της εν διαμορφώσει ανθρώπινης ζωής και έτσι απολαμβάνει αυτούσιας νομικής προστασίας⁹⁵. Ίσως επομένως θα είναι συνεπέστερο να γίνει δεκτή μία διασταλτική ερμηνεία της νομικής έννοιας της συγγένειας, ώστε αφετηρία της δημιουργούμενης συγγενικής σχέσης να είναι το χρονικό σημείο της σύλληψης (όχι του τοκετού). Αποτέλεσμα αυτής της ερμηνείας θα είναι να θεωρείται το κυοφορούμενο και κατά το χρονικό διάστημα της κύησης τέκνο της κυοφορούσας, έστω και κατά πλάσμα δικαίου, και όχι μόνο βιολογικά εξαρτημένο από αυτή.

---

⁹² Κουμάντου Γ., Οικογενειακό Δίκαιο, τόμος ΙΙ, 19 - Παπαδοπούλου σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 1463, 20- Παπαχρίστου Θ. Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 186.- Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο τ. ΙΙ β' εκδ. 1998, σελ. 3επ.

⁹³ Χριστοδούλου Κ., Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια, ΚριτΕ 1995/1, 274.

⁹⁴ Χριστοδούλου Κ., Γενετική αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια, ΚριτΕ 1995/1, 276.

⁹⁵ Γνωμοδότηση υπ' αριθμ. 29/27 Οκτωβρίου 1977 Σπ. Κανίνα Αντεισαγγελέα Εφετών ΠοινΧρον ΚΗ' (1978), 74.

Εξάλλου σε περίπτωση αμφισβήτησης της συγγενικής σχέσης από κάποιον, εφόσον με αυτή συνδέεται έννομη σχέση, είναι δυνατή η άσκηση αναγνωριστικής αγωγής για την ύπαρξη ή ανυπαρξία αυτής. Με τη διαδικασία αυτή (άρθρο 615 επ ΚΠολΔικ) μπορεί να αναγνωριστεί και η ύπαρξη σχέσης μητέρας - τέκνου με αναγνωριστική αγωγή σε περίπτωση που αμφισβητείται η μητρότητα. Η απόδειξη ότι κάποιος γεννήθηκε από μία συγκεκριμένη γυναίκα είναι ευχερής, ενόψει και της σύνταξης σχετικής ληξιαρχικής πράξης.

β) Πρόβλημα από τεχνητή γονιμοποίηση.

Πρόβλημα στα θέματα της συγγένειας των γονιών με τα παιδιά παρουσιάζονται και με την ανάπτυξη της ιατρικής τεχνολογίας και την εξάπλωση της τεχνητής γονιμοποίησης. Αν και σύμφωνα με πληροφορίες των γιατρών στην Ελλάδα η μέθοδος της σπερματέγχυσης εφαρμόζεται ήδη από τη δεκαετία του 1950, η πρώτη τράπεζα κατεψυγμένου σπέρματος οργανώθηκε το 1975 στη Θεσσαλονίκη, ενώ από το 1984 και μετά πραγματοποιούνται συνεχώς, και δυστυχώς ανέλεγκτα ελλείψει νομοθετικού πλαισίου, εξωσωματικές γονιμοποιήσεις.

Εκτός από τα τεράστια φιλοσοφικά, ηθικά, κοινωνικά και δεοντολογικά προβλήματα που εμφανίζονται, λόγω της σύγχρονης τεχνολογίας στη διαδικασία αναπαραγωγής του ανθρώπου, ανακύπτουν και νομικά προβλήματα που έχουν σχέση με την επίδραση αυτών των μεθόδων στη διαμόρφωση του Ελληνικού δικαίου της συγγένειας⁹⁶, ιδίως όταν το ωάριο δεν είναι της μητέρας ή τα σπερματοζωάρια δεν είναι του συζύγου της μητέρας, αλλά ανακύπτουν επίσης και ζητήματα νομιμότητας των νέων μεθόδων και του κύρους των σχετικών συμφωνιών, όταν η κυοφορία γίνεται σε δανεική μήτρα ή από φέρουσα μητέρα⁹⁷. Επιπλέον όμως παρουσιάζονται προβλήματα σχετικά με τη νομική θέση και την προστασία των σπερματοζωαρίων και των ωαρίων, πριν από τη σύλληψη ή των γονιμοποιημένων ωαρίων, για όσο χρονικό διάστημα αυτά βρίσκονται στο εργαστήριο και μέχρι να εμφυτευθούν στη μήτρα της γυναίκας που θα τα κυοφορήσει.

Ένα σημαντικό πρόβλημα που εμφανίζεται σήμερα στο δίκαιο της συγγένειας, αφορά την καταγωγή των παιδιών που γεννιούνται με μία από τις **μεθόδους**

---

⁹⁶ Δελγιάννη Ι., εισήγηση με θέμα “Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής ανθρώπων στη διαμόρφωση του Ελληνικού δικαίου της συγγένειας” στο Α΄ Συνέδριο Αστικολόγων Ναύπακτος, 27-28 Μαΐου 1994.

⁹⁷ Παπαδοπούλου σε Γεωργιάδη - Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 1464 αρ. 82 επ.

εξωσωματικής γονιμοποίησης, όταν το γενετικό υλικό χορηγείται από τρίτο ή τρίτα πρόσωπα. Στη σύγχρονη ιατρική επιστήμη χρησιμοποιείται ο όρος **“υποβοηθούμενη αναπαραγωγή”**, για να δηλωθούν όλες οι μέθοδοι με τις οποίες επιτυγχάνεται η σύλληψη και η κυοφορία του εμβρύου χωρίς σεξουαλική επαφή, αλλά με τη συνδρομή της ιατρικής επιστήμης. Ο όρος αποτελεί μετάφραση αντίστοιχων όρων ξένων γλωσσών: assisted reproduction, assistierte Fortpflanzung, procreation medicalement assistee κ.λ.π.⁹⁸

Οι γνωστότερες τεχνικές επέμβασης στη φυσιολογική πορεία της αναπαραγωγής του ανθρώπου μέχρι σήμερα είναι: α) η τεχνητή ενδοσωματική γονιμοποίηση ή σπερματέγχυση, όπου σπέρμα γνωστού ή άγνωστου δότη, νωπό ή κρυοσυντηρημένο, εισάγεται τεχνητά στη μήτρα και γονιμοποιείται φυσιολογικά, β) η εξωσωματική τεχνητή γονιμοποίηση “in vitro”, όπου η γονιμοποίηση γίνεται σε δοκιμαστικό σωλήνα και στη συνέχεια το γονιμοποιημένο ωάριο εμφυτεύεται στη μήτρα της γυναίκας που επιθυμεί να τεκνοποιήσει, γ) η γονιμοποίηση “in vivo”, η οποία μπορεί να έχει τρεις μορφές, i) ταυτόχρονη εισαγωγή στη μήτρα της ενδιαφερομένης να τεκνοποιήσει, σπέρμα του συντρόφου της και ξένου ωαρίου, για να γίνει η γονιμοποίηση, ii) φυσική γονιμοποίηση ξένης γυναίκας με σπέρμα του άνδρα του ενδιαφερομένου άτεκνου ζευγαριού και στη συνέχεια λήψη τεχνητά με αναρρόφηση του εμβρύου από τη μήτρα της και εμφύτευση στη μήτρα της ενδιαφερομένης να τεκνοποιήσει γυναίκας, για την κυοφορία και τον τοκετό, και iii) τεχνητή λήψη με αναρρόφηση από τη μήτρα της ενδιαφερομένης να τεκνοποιήσει γυναίκας φυσικά γονιμοποιημένου με σπέρμα του συντρόφου της ωαρίου και εμφύτευση στη μήτρα της ξένης γυναίκας για την κυοφορία και τον τοκετό, και δ) η κυοφορία μέσω ξένης γυναίκας, οπότε μπορεί να υπάρχει είτε i) παρένθετη μητρότητα, όταν η ξένη γυναίκα κυοφορεί με γενετικό υλικό του άτεκνου ζευγαριού είτε ii) υποκατάστατη μητρότητα, όταν σπέρμα του άνδρα του άτεκνου ζευγαριού γονιμοποιείται τεχνητά με ωάριο ξένης γυναίκας που αναλαμβάνει και την κυοφορία⁹⁹.

⁹⁸ Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοιατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, Συνταγματικά θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, 19.

⁹⁹ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34 (1986), 10 και Αγαλλοπούλου σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 1510 αρ. 36 επ.

Σε όλες σχεδόν τις παραπάνω περιπτώσεις δημιουργούνται προβλήματα σχετικά με τις σχέσεις συγγένειας που προκύπτουν, λόγω ακριβώς της “βοήθειας” που παρέχεται στο ζευγάρι, για να τεκνοποιήσει.

Στην περίπτωση της τεχνητής ενδοσωματικής γονιμοποίησης ή σπερματέγχυσης, όπου έχουμε γονιμοποίηση με σπέρμα τρίτου δότη, γίνεται δεκτό ότι το παιδί έχει από την αρχή θέση παιδιού γεννημένο σε γάμο και πατέρας του είναι ο σύζυγος της μητέρας¹⁰⁰. Δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του τρίτου δότη δεν είναι δυνατόν να επιδιωχθεί (εφόσον στις περισσότερες περιπτώσεις η ταυτότητα αυτού παραμένει άγνωστη), αλλά αυτός θα πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν προμηθευτής κάποιου ανθρώπινου οργάνου, όπως στις περιπτώσεις των μεταμοσχεύσεων, και όχι σαν παράγον μιας γεννητήσιας σχέσης¹⁰¹. Βέβαια δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι με τη δωρεά δεν αντικαθίσταται απλά ένα όργανο σ’έναν άλλον άνθρωπο, αλλά συμβάλλει στο να γεννηθεί ένας άλλος άνθρωπος, επομένως είναι μία ιδιόμορφη δωρεά οργάνου η οποία σε τελευταία ανάλυση δημιουργεί σχέσεις πατρότητας.

Στην περίπτωση της *παρένθετης μητρότητας*, εφόσον και οι δύο γυναίκες “συμβάλλουν” στη διαδικασία αναπαραγωγής, είναι και οι δύο “βιολογικές μητέρες”, μπορεί όμως να έχουμε διάσπαση της βιολογικής μητρότητας σε γενετική και κυοφόρο. Το θέμα που απασχολεί την κοινωνία και θα πρέπει να απασχολήσει και το νομοθέτη είναι το ποια θα είναι η “νομική” μητέρα του παιδιού. Στην περίπτωση που η ενδιαφερόμενη να γίνει μητέρα αδυνατεί για κάποιο λόγο να συλλάβει και καταφεύγοντας στην παραπάνω μέθοδο, κυοφορεί και γεννά ένα παιδί, αναγνωρίζεται από την Ελληνική θεωρία¹⁰², που ευθυγραμμίζεται στο σημείο αυτό με την ξένη¹⁰³, ότι αυτή είναι και η νομική μητέρα, κάνοντας αναλογική εφαρμογή του κανόνα του άρθρου 1463 παρ. 2 εδ. α’ ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο “η συγγένεια ενός προσώπου με την μητέρα του ιδρύεται με μόνη τη γέννηση”. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, ο τοκετός αποτελεί ένα κριτήριο ευκρινέστερο και σταθερότερο από ότι

¹⁰⁰ Παπαχρίστου Θ., οπ.π. σελ. 195.

¹⁰¹ Ανδρουλιδάκη- Δημητριάδη Ι., Νομικά προβλήματα απο την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34 (1986), 13.

¹⁰² Κουμάντου Γ., Οικογενειακό Δίκαιο ΙΙ (1989) 18, Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34 (1986), 15.

¹⁰³ Knopf, Faktische Elternschaft, Bedeutung und Grenzen, FamRZ 1983.332, Lauff-Arnold, Der Gesetzgeber und das “Retortenbaby”, ZPR 1984.282, Coester-Waltjen, Befruchtungs und Gentechnologie bei Menschen-Rechtliche Probleme von moregn? Fam RZ 1984.232.

η προέλευση του ωαρίου¹⁰⁴. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι η περίοδος της κυοφορίας είναι περίοδος ψυχολογικής προετοιμασίας της μητρότητας και έτσι έχει μεγαλύτερη σημασία από την παροχή του ωαρίου ή του εμβρύου¹⁰⁵. Επειδή όμως τα προβλήματα εμφανίζονται όλο και τακτικότερα με την ανάπτυξη της γενετικής τεχνολογίας, κυρίως στην περίπτωση όπου η γενετική μητέρα επιθυμεί να αποκτήσει το παιδί, και ελλείψει νομοθετικής ρύθμισης, έχει προταθεί από τη θεωρία¹⁰⁶ η αναλογική εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν την προσβολή της πατρότητας, ώστε να καλύψουν και την περίπτωση της προσβολής της μητρότητας της κυοφόρου μητέρας, με απώτερο στόχο να αναγνωριστεί στη συνέχεια η μητρότητα της γενετικής μητέρας (αν και παρατηρείται ότι δεν είναι δυνατό να γίνεται λόγος για αμφισβήτηση της μητρότητας της κυοφόρου μητέρας, αφού και αυτή είναι πάντως βιολογική μητέρα). Επίσης προτείνεται και η λύση της υιοθεσίας του παιδιού από τη γενετική μητέρα, όταν γεννηθεί το παιδί και εφόσον βέβαια συμφωνεί η κυοφόρος μητέρα¹⁰⁷. Η λύση αυτή όμως βρίσκει εμπόδιο στο γεγονός ότι η εκ των προτέρων συμφωνία για την υιοθεσία δεν είναι δεσμευτική, και επιπλέον μπορεί να θεωρηθεί ότι παραβιάζει ορισμένες νομικές αρχές όπως αυτή των χρηστών ηθών¹⁰⁸. Επιπλέον αν η υποκατάστατη μητέρα αλλάξει γνώμη μετά τον τοκετό, εξαιτίας της ψυχολογικής κατάστασης που θα δημιουργηθεί λόγω της κυοφορίας και του τοκετού, γεγονός όχι και τόσο ασυνήθιστο, δύσκολα θα μπορούσε να υποχρεωθεί να τηρήσει τη “σύμβαση” που υπέγραψε εκ των προτέρων¹⁰⁹. Επομένως θα πρέπει να γίνει ευθεία

¹⁰⁴ Coester-Waltjen, ο.π., Laufs, Die künstliche Befruchtung beim Menschen - Zulässigkeit und zivilrechtliche Folgen, JZ 1986.776.

¹⁰⁵ Κουμάντου Γ. ο.π., σελ. 19, Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ο.π., Laufs, ο.π.

¹⁰⁶ Δεληγιάννη Ι., εισήγηση με θέμα “Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής ανθρώπων στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας στο Α΄ Συνέδριο Ελλήνων Αστικολόγων, Ναύπακτος 27-28 Μαΐου 1994, 4 - Παπαχρίστου Θ, ο.π. σελ. 188-189,- Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη, ο.π. σελ. 5-6.

¹⁰⁷ Βλ. παρακάτω, 3.Ε, Υιοθεσία.

¹⁰⁸ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, “Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση”, ΝοΒ 34/1986, σ.15- Της ίδιας, “Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και η Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου”, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄,τ.23-34, σ.11, όπου υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε συμφωνία σχετικά με την κυοφόρηση ξένου παιδιού πρέπει να θεωρείται άκυρη ως αντίθετη στα χρηστά ήθη, καθώς επίσης και ότι αποτελεί οξεία προσβολή της προσωπικότητας του “φερόμενου nasciturus”, ο οποίος, εφόσον γεννηθεί, δικαιούται να ζητήσει αποζημίωση για ηθική βλάβη, εξ αιτίας του διαμερισμού της υπαρξής του μεταξύ δύο μητέρων.

¹⁰⁹ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, “Η ίδρυση της συγγένειας με τη μητέρα στην περίπτωση του δανεισμού μήτρας: Μια νομοθετική πρόταση”, Αρμ. 48/1994, σελ.1234 επ, όπου βλ. επίσης επιχειρηματολογία υπέρ της άποψης για τη μη ανηθικότητα της συμφωνίας των δύο μητέρων, παρόλο που η ευρωπαϊκή τουλάχιστο θεωρία χαρακτηρίζει τη συμφωνία αυτή ανήθικη και άρα, άκυρη (Κουμάντος, ο.π., Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ο.π., Knorpfel, ο.π.). Αντίθετα, είναι χαρακτηριστικό ότι η αμερικάνικη νομολογία σε συγκεκριμένη υπόθεση (“Baby M case”, 119 N.J. L.J., Index Page 653 επ) δέχτηκε ως ισχυρή ακόμα και τη σύμβαση με την οποία συμφωνήθηκε να γεννήσει γυναίκα για λογαριασμό ξένου

παρέμβαση του νομοθέτη στο θέμα αυτό. Προτείνεται σαν πιο σωστή λύση να δημιουργηθεί νομοθετικά μία ιδιότυπη μορφή υιοθεσίας, όπου το ζεύγος των γονέων που συνέβαλαν στη γέννηση του παιδιού με το γενετικό τους υλικό ή μόνο με το γενετικό υλικό του πατέρα, να έχει το δικαίωμα να επιδιώξει δικαστικά τον παραμερισμό της νομικής μητρότητας της κυοφόρου μητέρας και στη συνέχεια την αναγνώριση ή τη δημιουργία σχέσης πατρότητας και μητρότητας ανάμεσα σ'αυτούς και στο παιδί¹¹⁰. Μ'αυτό τον τρόπο μπορούν να ξεπεραστούν τα εμπόδια του άρθρου 1463 παρ. 2 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο δημιουργείται σχέση συγγένειας με την υποκατάστατη μητέρα από τη γέννηση. Πάντως το όλο θέμα της ίδρυσης της συγγένειας με τη μητέρα στην περίπτωση της ύπαρξης δύο βιολογικών μητέρων είναι εξαιρετικά λεπτό και δύσκολο, και παραμένει αυτή τη στιγμή, σε διεθνές επίπεδο, ανοιχτό¹¹¹.

Διαφορετικής αντιμετώπισης θα πρέπει να τύχει η περίπτωση της δωρεάς εμβρύου, και αυτό γιατί το ωάριο ή το σπερματοζώαριο είναι μεν γενετικά κύτταρα, αλλά είναι απλά κύτταρα του ανθρώπινου οργανισμού και σαν τέτοια μπορεί να τα διαθέσει ο κάθε άνθρωπος όπως θέλει, χωρίς αμοιβή πάντοτε, με τη διαφορά βέβαια ότι το σπέρμα είναι γενετικό κύτταρο που εξέρχεται φυσιολογικά από το ανθρώπινο σώμα, ενώ το ωάριο σύμφωνα με τον προορισμό του είναι ενδοσωματικό γενετικό κύτταρο. Το γονιμοποιημένο ωάριο όμως, είτε βρίσκεται ακόμη στο εργαστήριο μέχρι να τοποθετηθεί στη μήτρα της γυναίκας, είτε διατηρηθεί στην κατάψυξη, για να τοποθετηθεί μελλοντικά, θα πρέπει να τύχει κάποιας ειδικής προστασίας, γιατί όσο το γονιμοποιημένο ωάριο βρίσκεται στο δοκιμαστικό σωλήνα, δημιουργούνται πολύπλοκα προβλήματα. Διότι είναι μεν γονιμοποιημένο και εμφυτεύσιμο, επομένως είναι ζωντανό, λείπει όμως το “τυπικό” στοιχείο της εμφύτευσης στη μήτρα της

ζεύγους με δικό της ωάριο, που γονιμοποιήθηκε τεχνητά με το σπέρμα του συζύγου. Η σχετική δικαστική απόφαση προκάλεσε πάντως εντονότερες συζητήσεις (βλ. σχετικά αντί άλλων Rust, *Whose baby is it?* ABA Journal, Ιούνιος 1987.52 επ), εν όψει του ότι εδώ δεν επρόκειτο για την περίπτωση της διπλής βιολογικής μητρότητας που διαπιστώνεται όταν γεννά γυναίκα με ξένο ωάριο, αλλά το ωάριο προερχόταν από την ίδια τη γυναίκα που γέννησε το παιδί, για λογαριασμό όμως άλλων, που τελικά κρίθηκαν από το δικαστήριο ως οι “κατά νόμον” γονείς του παιδιού, παρόλο που η σύζυγος δε συνδεόταν μ'αυτό βιολογικά καθόλου.

¹¹⁰ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη,ο.π., σελ.1233 επ.- Της ίδιας, Οικογενιακό Δίκαιο, τ.ΙΙ β' εκδ. (1998), σελ.6.

¹¹¹ Όταν η συγγένεια με τη μητέρα έχει ήδη ιδρυθεί και γεννιέται απλώς ζήτημα απόδειξης της, όπως στις περιπτώσεις λ.χ. της εναλλαγής παιδιών ή της εγκατάλειψης νεογέννητου βρέφους από τη μητέρα του, μπορεί να ασκηθεί η αγωγή του άρθρου 614 παρ. 1β ΚΠολΔικ για την αναγνώριση της σχέσης μητέρας - παιδιού. Βλ. και τα άρθρα 24 του ν. 344/1976 “περί ληξιαρχικών πράξεων”, καθώς και τα άρθρα 1-4 της Διεθνούς Σύμβασης “περί της αποδείξεως της γνησιότητας των φυσικών τέκνων έναντι της μητρός”, που κυρώθηκε με το ν. 872/1979.

μητέρας, για να αρχίσει και τυπικά η κυοφορία και επομένως και η ζωή σύμφωνα με όσα δεχθήκαμε παραπάνω. Δημιουργείται επομένως ζήτημα σχετικά με το ποιος έχει την ευθύνη γι' αυτό, ο γιατρός ή “οι γονείς”, ποιος ασκεί τη γονική μέριμνα σε ευρεία έννοια και ακόμη ποιος έχει την ευθύνη για την εμφύτευση ή ποιος ενδεχομένως έχει το δικαίωμα να σταματήσει την ανάπτυξή του, και ουσιαστικά να σταματήσει τη ζωή. Μόνο η μητέρα, και οι δύο γονείς από κοινού, ο γιατρός ή κάποιος άλλος; Επίσης δημιουργούνται θέματα σχετικά με το πόσα ωάρια θα γονιμοποιηθούν στο εργαστήριο για κάθε περίπτωση, πόσο καιρό θα παραμείνουν καταψυγμένα και ποια θα είναι η τύχη των υπολοίπων, όταν δεν θα χρειάζονται πια για τη συγκεκριμένη περίπτωση, και αυτά είναι τα κατεξοχήν προβλήματα που σχετίζονται με το θέμα που μας απασχολεί.

Κανένα από τα παραπάνω προβλήματα δεν λύνεται απευθείας από το θετικό δίκαιο, αλλά μέχρι τώρα αντιμετωπίζονται συνήθως με αναλογική εφαρμογή άλλων διατάξεων. Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα ότι από την ιατρική επιστήμη όλη αυτή η διαδικασία της τεχνητής αναπαραγωγής αντιμετωπίζεται σαν “ασθένεια” (η στειρότητα), και δικαιολογούνται όλες αυτές οι επεμβάσεις στα πλαίσια της θεραπείας της, προσπαθώντας παράλληλα να ικανοποιηθεί και η επιθυμία των γονέων να τεκνοποιήσουν. Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραγνωριστούν και θα πρέπει και να συζητηθούν και να αντιμετωπιστούν τόσο οι επιπτώσεις στο δικαίωμα της προσωπικότητας των προσώπων, που στα πλαίσια αυτής της θεραπείας δίνουν το σπέρμα ή το ωάριό τους ή δέχονται ξένο ωάριο ή σπέρμα ή γονιμοποιημένο ωάριο στο σώμα τους, αλλά και το πρόβλημα της τυχόν προσβολής της προσωπικότητας του ανθρώπου που θα γεννηθεί με αυτές τις επεμβάσεις. Και τα μεν πρόσωπα που δωρίζουν το σπέρμα τους ή το ωάριό τους αυτά μπορούν εύκολα να χαρακτηριστούν δωρητές οργάνων, αν μπορεί να χαρακτηριστεί όργανο ένα ανθρώπινο κύτταρο. Με τη διαφορά όμως ότι δεν αντικαθιστά ένα κατεστραμμένο όργανο κάποιου άλλου ανθρώπου, αλλά συμβάλλει στη δημιουργία ενός νέου ανθρώπου. Τα δικαιώματα των παιδιών που γεννιούνται μετά από τέτοιες διαδικασίες τεχνητής αναπαραγωγής (τα ονομαζόμενα “παιδιά του σωλήνα”), ελάχιστα ή και καθόλου δεν φαίνεται να ενδιαφέρουν ούτε τους γιατρούς αλλά ούτε και τους γονείς οι οποίοι θέλουν με κάθε τρόπο να αποκτήσουν παιδί. Υποστηρίχθηκε μάλιστα ότι η υποκατάστατη μητρότητα από μόνη της δεν αποτελεί προσβολή της προσωπικότητας του τέκνου ούτε του συμφέροντός του, εφόσον η σύλληψη και η κύηση σε καμία σχέση γονέα-τέκνου δεν

αποτελούν εγγύηση για την ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Ακόμη και η ανατροφή του τέκνου, η οποία πρέπει να αποβλέπει στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του (1518 παρ. 2 ΑΚ) δεν υπάρχει πρακτικός τρόπος να διασφαλιστεί παρά μόνο κατασταλτικά, όταν στην πράξη διαπιστώνεται η παραβίαση, όχι όμως προληπτικά κατά τη γέννηση ή πολύ περισσότερο κατά τη σύλληψη¹¹². Οι στατιστικές στη σημερινή εποχή αποδεικνύουν ότι η τεχνητή γονιμοποίηση με ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση, ως χρήση σπέρματος δωρητού, γίνεται όλο και περισσότερο δημοφιλής και ίσως στο μέλλον αρκετοί άνθρωποι δεν θα γνωρίζουν από ποιούς προήλθαν βιολογικά και πλέον μόνο το συναίσθημα στοργής κατά τη διάρκεια της ανατροφής θα συνδέει πατέρα, μητέρα και παιδί, κάτι που μέχρι σήμερα δεν έχει ακόμα συμβεί σε τέτοιο βαθμό. Και όμως κάθε άνθρωπος έχει το αναφαίρετο δικαίωμα να προέρχεται από μία φυσιολογική συνένωση δύο ανθρώπων και όχι από διαδικασίες σε ένα ιατρικό εργαστήριο, όπως επίσης και να γνωρίζει τους βιολογικούς του γονείς και να μην προέρχεται από δωρεά σπέρματος ενός άγνωστου δότη ή από καταψυγμένο σπέρμα μιας τράπεζας σπέρματος¹¹³.

Όσον αφορά τη λειτουργία των τεκμηρίων των άρθρων 1465 και 1466 ΑΚ (τεκμήριο καταγωγής από γάμο) στο πεδίο της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, υποστηρίζεται ότι το τεκμήριο του άρθρου 1465 παρ. 1 ΑΚ, σύμφωνα με το οποίο το παιδί που γεννιέται κατά τη διάρκεια του γάμου της μητέρας του ή και μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση αυτού τεκμαίρεται ότι έχει ως πατέρα το σύζυγο της μητέρας, ισχύει και στις περιπτώσεις της τεχνητής γονιμοποίησης της μητέρας, χωρίς μάλιστα να παίζει ρόλο αν αυτή είναι ομόλογη ή ετερόλογη, και τούτο γιατί για τη λειτουργία του τεκμηρίου της καταγωγής από γάμο σημασία έχει μόνο ο χρόνος της γέννησης και όχι αυτός της σύλληψης του παιδιού¹¹⁴. Έτσι, το παιδί που γεννιέται μέσα στο χρονικό διάστημα που καθορίζεται στο άρθρο τούτο, τεκμαίρεται ως παιδί του συζύγου της μητέρας, ακόμα και αν το ωάριό της γονιμοποιήθηκε -in vivo ή in vitro- με σπέρμα τρίτου δότη¹¹⁵, όπως συνάγεται και από τη ρύθμιση του άρθρου 1471 παρ. 2 αρ.2, κατά το οποίο η προσβολή της

¹¹² Παπαζήση Θ., Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης, ΕλλΔνη 36 (1995), 1005.

¹¹³ Για το θέμα αυτό βλ. εκτενέστερα Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, σελ. 128 επ.

¹¹⁴ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, τ.ΙΙ, β' εκδ. (1998), σελ. 10 επ.

¹¹⁵ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34 (1986), 11,- Κουτσουράδη Αχ., Προβλήματα από τη θεμελίωση της συγγένειας εξ αίματος τέκνων γεννημένων σε γάμο, ΕλλΔνη 29 (1988) 1331.

πατρότητας από το σύζυγο της μητέρας -προφανώς στην περίπτωση που δε χρησιμοποιήθηκε δικό του σπέρμα- αποκλείεται, αν ο σύζυγος είχε συγκατατεθεί στη σύλληψη από τη σύζυγό του με τεχνητή γονιμοποίηση. Είναι, άρα, φανερό, ότι το τεκμήριο της καταγωγής από γάμο ισχύει ακόμα και στην περίπτωση της ετερόλογης τεχνητής γονιμοποίησης, μπορεί όμως βέβαια, ως μαχητό, να ανατραπεί με την προσβολή της πατρότητας (ΑΚ 1467) από μέρους του συζύγου, αν αυτός δεν είχε συγκατατεθεί στην τεχνητή γονιμοποίηση της γυναίκας του. Ειδικά όμως για την προβληματική -από άποψη νομικής ρύθμισης- περίπτωση της σύλληψης με κρυοσυντηρημένο σπέρμα του συζύγου μετά το θάνατό του η εφαρμογή του άρθρου 1465 παρ. 2 θα μπορούσε ίσως να προσφέρει μία λύση και να γίνει δεκτή, αφού εδώ η σύλληψη δεν θα ήταν δυνατή, στο χρόνο στον οποίο έγινε, από το (νεκρό ήδη τότε) σύζυγο, έτσι ώστε περισσότερο κρίσιμο να εμφανίζεται το χρονικό σημείο της παραχώρησης του σπέρματος για κρυοσυντήρηση (μέσα στο γάμο) και όχι το χρονικό σημείο της σπερματέγχυσης (και σύλληψης)¹¹⁶.

Από το χρονικό σημείο της εμφύτευσης του γονιμοποιημένου ωαρίου (ακόμη και αν η γονιμοποίηση γίνει με τεχνητό τρόπο), αρχίζει η κυοφορία, ενώ για το χρονικό διάστημα που βρίσκεται στο εργαστήριο δεν υπάρχει ρύθμιση για τη νομική θέση αυτού. Γίνεται φανερή λοιπόν η ανάγκη να υπάρξει κάποια ρύθμιση από το νόμο. Στο θέμα αυτό θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω.

γ. Η νομική θέση και προστασία του προεμβρύου (pronasciturus).

Η ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης, τα τελευταία χρόνια στον τομέα της τεχνητής αναπαραγωγής, δημιούργησε πολλά θέματα σχετικά με την νομική θέση και την προστασία των ωαρίων και των σπερματοζωαρίων, καθώς και των συνειλημμένων ωαρίων πριν από την εμφύτευσή τους στη μήτρα, ελλείψει νομικού πλαισίου που να ρυθμίζει τα θέματα αυτά.

Οι βασικές αρχές προστασίας του εμβρύου, όπως ορίζονται από τον Αστικό Κώδικα, δεν αναφέρονται και στο γονιμοποιημένο «in vitro» ωάριο (pro-nasciturus), το οποίο πρόκειται να εμφυτευθεί στη μήτρα της μητέρας ή έχει τοποθετηθεί για κρυοσυντήρηση σε τράπεζα σπέρματος για την περίπτωση μιας πιθανής εμφύτευσης

---

¹¹⁶ Βλ. σχετ. Κουτσουράδη ο.π. 1332, Ανδουλιδάκη-Δημητριάδη ο.π. 14, Παπαχρίστου ο.π. 209, του ιδίου, Τεχνητή σπερματέγχυση post mortem, Επιστ. Επετ. του Τμήματος Νομικής της Σχολής ΝΟΕ του ΑΠΘ (1996) 650 επ. Ειδικά για την περίπτωση του κρυοσυντηρημένου εμβρύου βλ. Παϊσίδου,

αργότερα. Για το λόγο αυτό αποτελεί πρόβλημα ο καθορισμός του είδους της νομικής προστασίας που αντιστοιχεί στη φυσική κατάσταση αυτού του ανθρώπινου όντος, όσο αυτό βρίσκεται εκτός γυναικείου σώματος¹¹⁷.

Οι σύγχρονες νομοθεσίες των δυτικοευρωπαϊκών δικαιοσύνην συστημάτων αναγνωρίζουν σε ένα πρόσωπο την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων μόνο μετά τη γέννησή του ή τουλάχιστον κατά την περίοδο που είναι κυοφορούμενο (“nasciturus”). Επομένως, όλα τα σύγχρονα ευρωπαϊκά δίκαια δεν θεωρούν τον “pro-nasciturus” υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

Σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο, το οποίο, στο τέλος του 20ου αιώνα εξαιτίας της τεχνολογικής προόδου που αφορά στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, ανάγεται σε βασική πηγή για την αναγνώριση και επέκταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τόσο ο “nasciturus” όσο και ο “pro-nasciturus” είναι ανθρώπινα όντα από τη στιγμή της σύλληψής τους, καθώς από εκείνη τη στιγμή αρχίζει η ζωή¹¹⁸. Αυτό σημαίνει ότι κάθε ανθρώπινο όν θα πρέπει να θεωρείται πρόσωπο υποκείμενο δικαίου από τη στιγμή της βιολογικής του σύλληψης έως το βιολογικό του θάνατο. Οποιαδήποτε άλλη ρύθμιση του θετικού (γραπτού) δικαίου και ιδιαίτερα ο κανόνας ότι μόνο το έμβρυο που έχει γεννηθεί ζωντανό έχει ικανότητα δικαίου μπορεί μεν να είναι κοινωνικά και οικονομικά δικαιολογήσιμη, αντίκειται όμως στο φυσικό δίκαιο¹¹⁹. Βέβαια το φυσικό δίκαιο δεν μπορεί να κατισχύσει των ρυθμίσεων του θετικού δικαίου, εκτός αν η έννομη τάξη ως σύνολο περιλαμβάνει κανόνες που υπερισχύουν ή συμπληρώνουν αυτούς του γραπτού δικαίου. Τέτοιοι κανόνες, οι οποίοι μπορούν να ισχύσουν και για το προέμβρυο, είναι αυτοί που αφορούν το δικαίωμα προστασίας της αξιοπρέπειας και το δικαίωμα αποφυγής σωματικών βλαβών κατά αυτού, ανεξάρτητα από την προστασία που το θετικό δίκαιο παρέχει στο κυοφορούμενο. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η κάλυψη από τους κανόνες του φυσικού δικαίου των κενών του θετικού δικαίου, εφόσον δεν ήταν δυνατόν να προβλεφθούν από τον

Κρυσυνητημένο έμβρυο: ένα πολυδιάστατο νομικό ζήτημα της βιοτεχνολογίας, ΕλλΔνη 35(1994), 1469 επ.

¹¹⁷ Για το θέμα του νομικού status του “pronasciturus” βλ. εκτενέστερα σε Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ' τ. 23-24, σελ. 11 επ.

¹¹⁸ J.A. Robertson, In the Beginning: the legal statutes of early embryos, Virg. L. Rev. vol. 76 (1990) 437-517,- Meyers D., The human body and the Law, 2nd ed. 1990, Stanford California,- Eser A., Neuartige Bedrohungen des ungeborenen Lebens, Karlsruhe 1990.

¹¹⁹ Βλ. το Σύνταγμα της Ελλάδας άρθρα 1 και 5 και Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, σελ. 145 επ.

νομοθέτη οι ανάγκες που δεν υπήρχαν, κατά τη θέσπιση των οικείων διατάξεων, όπως η ύπαρξη λ.χ. του “pro-nasciturus”.

Βασιζόμενο στις υπάρχουσες γενικές αρχές του δικαίου για την προστασία της αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας ενός ατόμου και παίρνοντας ως δεδομένο ότι ο “pro-nasciturus” είναι ένα ανθρώπινο ον, το θετικό δίκαιο εξασφαλίζει τη σύμφωνη με την ανθρώπινη φύση του μεταχείριση του “pro-nasciturus”, είτε κατά το στάδιο της σύλληψης, είτε κατά το στάδιο της κρυοσυντήρησης, είτε κατά τη στιγμή της εμφύτευσης σε γυναικείο σώμα. Ο “pro-nasciturus” όπως και ο “nasciturus” είναι ανθρώπινα όντα. Όμως δεν υπάρχει καμία βεβαιότητα ότι ο “pro-nasciturus” θα γεννηθεί, καθώς βρίσκεται σε μια αβέβαιη κατάσταση ως προς το πότε και αν θα κυοφορηθεί. Αυτό το γεγονός τον διαφοροποιεί από τη νομική θέση του nasciturus. Εξάλλου, η νομική θέση του “pro-nasciturus” εξαρτάται άμεσα από τη φυσική του κατάσταση, το γεγονός δηλαδή ότι βρίσκεται εκτός του γυναικείου σώματος. Αυτό συμβαίνει γιατί η φυσική κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο “pro-nasciturus” (εκτός από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη γενετική του προσωπικότητα που είναι δικαιώματα τα οποία του ανήκουν), είναι υπό τον έλεγχο αυτών που προκάλεσαν τη σύλληψή του in vitro και αποφάσισαν την κρυοσυντήρησή του. Αυτά τα άτομα δεν έχουν ακόμα καταστεί γονείς αλλά είναι απλά γεννήτορες ή σαφέστερα προ-γεννήτορες, οι οποίοι δεν έχουν αποφασίσει ακόμη την εγκυμοσύνη. Κατ’αυτό τον τρόπο διατηρούν το δικαίωμα να αποκτήσουν ή να μην αποκτήσουν παιδιά. Εφόσον λοιπόν οι γεννήτορες έχουν αυτό το δικαίωμα, τότε ο “pro-nasciturus” δεν έχει δικαίωμα να έρθει στη ζωή χωρίς οι γεννήτορές του να το επιθυμούν.

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο “pro-nasciturus” δεν μπορεί να ανήκει στο ίδιο νομικό καθεστώς με τον “nasciturus”, και τούτο γιατί η δημιουργία του δεν εκφράζει την οριστική απόφαση των γεννητόρων του να αποκτήσουν παιδιά. Ο “pro-nasciturus” έχει με τους προ-γεννήτορές του γενετικούς και νομικούς δεσμούς αλλά όχι και οικογενειακούς. Η οικογενειακή σχέση αρχίζει τη στιγμή που αρχίζει η κυοφορία του εμβρύου. Αυτό σημαίνει ότι ο “pro-nasciturus” που είναι ένα προ-έμβryo, δε νοείται να έχει τα ίδια αστικά και συνταγματικά δικαιώματα με τον “nasciturus” που είναι έμβryo εν εξελίξει και συνδέεται με δεσμούς αίματος με την οικογένειά του. Βάσει αυτού του σκεπτικού συμπεραίνουμε ότι ο “pro-nasciturus” ως ανθρώπινο ον είναι ένα μελλοντικό

υποκείμενο δικαίου και έχει ορισμένα συνταγματικά και αστικά δικαιώματα, τα οποία όμως δεν ταυτίζονται με εκείνα του “nasciturus”.

Σε τέσσερα σημεία θα πρέπει να επιμείνουμε ιδιαίτερα:

α) Εάν θα πρέπει να επιτρέπεται εφαρμογή των μεθόδων της τεχνητής γονιμοποίησης *in vitro* σε οποιοδήποτε άτομο και χωρίς κανένα περιορισμό, δεδομένου των πολλών συνδυασμών που είναι δυνατόν να δημιουργηθούν. Η δυνατότητα απομόνωσης της σύλληψης από την ύπαρξη οποιασδήποτε διαπροσωπικής σχέσης και κυρίως η δυνατότητα διαχωρίσεως της σύλληψης από τη διαδικασία της κυοφορίας, προκαλεί νομικά προβλήματα σχετικά με το καταρχήν επιτρεπτό της μεθόδου, τον κύκλο των ατόμων που επιτρέπεται να προσφύγουν σ’ αυτή και τις σχετικές προϋποθέσεις.

β) Για να αποφεύγεται για δεύτερη και τρίτη φορά η διαδικασία συλλογής σπέρματος, αυτό συλλέγεται μία φορά και καταψύχεται. Μ’ αυτό τον τρόπο όμως είναι δυνατόν να ανακύψουν πολλά προβλήματα, όπως στην περίπτωση που ο σύζυγος της ενδιαφερομένης, το σπέρμα του οποίου έχει ήδη συλλεγεί, πάθει μετέπειτα στειρώση ή πεθάνει. Τέτοια περίπτωση αντιμετώπισε το περιφερειακό δικαστήριο της Κρετέϊγ στη Γαλλία την 1^η Αυγούστου 1984, αν δηλαδή είναι δυνατόν να επιτραπεί η τεχνητή γονιμοποίηση με το σπέρμα του αποθανόντος συζύγου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε σύγκρουση δύο δικαιωμάτων, του δικαιώματος κάθε ανθρώπου να αποκτήσει παιδί και του δικαιώματος του ίδιου του παιδιού να έχει δύο γονείς και να μεγαλώνει μέσα σε οικογένεια. Γίνεται πάντως δεκτό ότι ο σύζυγος θα πρέπει να είχε εκφράσει ρητά τη θέλησή του να προχωρήσει σε τεχνητή γονιμοποίηση η σύζυγος ακόμη και μετά το θάνατό του¹²⁰.

γ) Οι τράπεζες σπέρματος που λειτουργούν, συλλέγουν και διατηρούν σπέρμα ανδρών υγιών οι οποίοι το προσφέρουν αφίλοκερδώς, διατηρούν όμως την ανωνυμία των δοτών και καταψύχουν το σπέρμα για όσον καιρό χρειστεί. Η τακτική αυτή όμως μπορεί να οδηγήσει σε τεχνητή γονιμοποίηση γυναικών με σπέρμα ανδρών, οι οποίοι εμφανίζουν «υψηλής ποιότητας» κληρονομικές ιδιότητες ή τεκνοποίηση με σπέρμα καλλιτεχνών, πολιτικών, διανοουμένων, ή προκαθορισμό φύλου του εμβρύου με την εφαρμογή της μεθόδου της επιλογής των σπερματοζωαρίων, μπορεί να οδηγήσει

---

¹²⁰ Δάλλα-Βοργία Π., Τεχνητή γονιμοποίηση με το σπέρμα του αποθανόντος συζύγου, ΝοΒ 34 (1986), 1673. Για το θέμα αυτό βλ. και Παπαχρίστου Θ., “Τεχνητή σπερματέγχυση *post mortem*” Επιστ. Επετ. του Τμήματος Νομικής της Σχολής ΝΟΕ του ΑΠΘ (1996), σελ.649 επ.

δηλαδή σε κατευθυνόμενη τεκνοποίηση¹²¹. Εδώ το δικαίωμα των γονέων να τεκνοποιήσουν συγκρούεται με το δικαίωμα του παιδιού να γνωρίζει τη γενετική του καταγωγή και όχι να είναι προϊόν γονιμοποίησης του ωαρίου της μητέρας από σπέρμα ενός άγνωστου δότη.

δ) Όταν τα γονιμοποιημένα ωάρια καταψύχονται, για να χρησιμοποιηθούν αργότερα (δεδομένου ότι είναι επώδυνη για τη γυναίκα η διαδικασία συλλογής ωαρίων), στην περίπτωση που η γυναίκα μετά την εμφύτευσή τους στη μήτρα της τα αποβάλλει, δεν είναι λίγα τα προβλήματα που είναι δυνατόν να ανακύψουν. Και αυτό γιατί προέμβρυο και όχι έμβρυο υπάρχει από τη γονιμοποίηση στο δοκιμαστικό σωλήνα και όχι από την εμφύτευση στη μήτρα. Για όσο λοιπόν χρονικό διάστημα τα γονιμοποιημένα ωάρια βρίσκονται στο εργαστήριο υπάρχει πρόβλημα σχετικά με τη νομική θέση τους, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που απασχόλησε δικαστήριο της Αυστραλίας¹²², το οποίο αποφάνθηκε ότι τα κατεψυγμένα κυήματα ζεύγους εκατομμυριούχων που σκοτώθηκαν σε αεροπορικό δυστύχημα, δεν είχαν κληρονομικά δικαιώματα έναντι των γενετικών γονέων τους μετά τη διάθεσή τους και την εμφύτευσή τους σε μήτρες άτεκνων γυναικών.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί και η τύχη του προεμβρύου ως αντικείμενο επιστημονικής έρευνας. Σύμφωνα με δημοσιεύματα εφημερίδων, Γερμανικές εταιρείες καλλυντικών και φαρμάκων τροφοδοτούνται ετησίως η κάθε μία, με 15 έως 20 έμβρυα με βάρος πάνω από 500 γραμμάρια και δημιουργούν παρασκευάσματα που περιέχουν ανθρώπινο κολλαγόνο από έμβρυα για τη θεραπεία της κυτταρίτιδας στις γυναίκες¹²³. Επίσης τα εμβρυακά κύτταρα, λόγω της μεταλλακτικής τους ικανότητας, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την καταπολέμηση όλων των νόσων που έχουν προσβάλλει τα νεύρα του εγκεφάλου. Ήδη Γάλλοι καθηγητές κάνουν πειράματα τοποθετώντας κύτταρα νεύρων ανθρώπινων εμβρύων στον εγκέφαλο ασθενών που έχουν προσβληθεί από τη νόσο του Πάρκινσον. Ξεκινώντας με την έρευνα πάνω σε έμβρυα για διάγνωση και πρόληψη των γενετικών ασθενειών γίνονται πειράματα τόσο σε μη ζωντανά, αλλά και σε ζωντανά έμβρυα. Σε όλες τις χώρες σχεδόν δεν ισχύουν απαγορευτικές διατάξεις, γιατί αυτό απαιτεί τη θέσπιση ειδικών νόμων με αποτέλεσμα να γίνεται ευρεία χρήση ανθρώπινων εμβρύων για

---

¹²¹ Μούζουλα Γ., Τεχνητή Γονιμοποίηση - Οι εξελίξεις στη γενετική ως επιταγή εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου, ΝοB 39 (1991), 994.

¹²² Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Έγγραφο Συνεδρίασης, έκδοση σε ελληνική γλώσσα 1988-89, 24.

¹²³ Rheinischer Merkur/Christ und Welt αριθμ. 34, της 24-8-1984.

επιστημονικά πειράματα θεραπευτικού χαρακτήρα, αλλά και για παρασκευή καλλυντικών κρεμών. Στην Ελλάδα έχει επιτραπεί βάσει νόμου¹²⁴ η έρευνα σε έμβρυα in vitro, εφόσον όμως εξασφαλίζεται επαρκώς η προστασία αυτών των ζωντανών οργανισμών. Σε καμία όμως περίπτωση δεν επιτρέπεται η δημιουργία ανθρώπινων εμβρύων για καθαρά ερευνητικούς σκοπούς, διότι κάτι τέτοιο θα ήταν αντίθετο με τις αρχές προστασίας της αγέννητης ζωής.

Άξια προσοχής επίσης είναι και η νομική θέση των εμβρύων που γεννιούνται όχι ζωντανά, σύμφωνα με την έννοια του άρθρου 35 ΑΚ, και των εμβρύων που δεν είναι πλήρως διαπλασμένα και είναι μη βιώσιμα και που προέρχονται από αυτόματα ή τεχνητή αποβολή μετά από διακοπή της κύησης. Αυτά αποκτούν την ιδιότητα του προσώπου, σύμφωνα με το άρθρο 35 ΑΚ, και παύουν επίσης με τη διακοπή της κύησης να είναι φορείς της εν διαμορφώσει ανθρώπινης ζωής, επιπλέον δε δεν έχουν γίνει ακόμη συγγενείς ούτε με τη μητέρα τους.

Στην τεχνητή γονιμοποίηση επομένως θεωρείται απαραίτητη η νομική προστασία του εμβρύου, και στην περίπτωση που αυτό δε γεννηθεί ζωντανό, δεν πληρωθεί δηλαδή η αίρεση του άρθρου 36 ΑΚ, και για όσο χρονικό διάστημα κυοφορείται ή βρίσκεται στα επιστημονικά εργαστήρια, περιμένοντας να κυοφορηθεί. Και τούτο, διότι είναι ανθρώπινη ζωή εν δυνάμει, άσχετα αν ακόμη βρίσκεται έξω από τη μήτρα της μητέρας, αλλά και επιπλέον, διότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια επιβάλλει να υπάρχουν περιορισμοί στην επιστημονική ελευθερία. Είναι επιβεβλημένο επομένως να υπάρξει, και σύντομα μάλιστα, νομοθετική κατοχύρωση της τεχνητής αναπαραγωγής, με τρόπο ώστε να προστατεύονται και τα δικαιώματα του εμβρύου που πρόκειται να γεννηθεί, και όχι μόνο τα δικαιώματα των άτεκνων γονέων που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδί, άποψη η οποία επικρατεί σήμερα¹²⁵.

Συμπερασματικά η εξωσωματική γονιμοποίηση προκαλεί προβληματισμούς ως προς τα εξής θέματα: Ποια η τύχη των πλεοναζόντων γονιμοποιημένων ωαρίων και ποιος θα αποφασίσει γι'αυτά, η αρμόδια ιατρική ομάδα, οι φυσικοί γονείς που παραχώρησαν τους γαμέτες ή το ζεύγος που υποβάλλεται στη θεραπεία. Οι προοπτικές των πλεοναζόντων εμβρύων είναι, είτε να διατηρηθούν σε κρυοκατάψυξη

---

¹²⁴ Πρόκειται για τον Ν. 2619 της 15/19-6-98 (και ειδικότερα το άρθρο 18 αυτού), ο οποίος κύρωσε τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ατόμου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής (γνώστή και ως Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Βιοϊατρική- Oviedo, 4.IV.1997), ΚΝοΒ 1998, σελ. 1071 επ.

¹²⁵ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι., ο.π. σελ. 18.

για μεγάλο χρονικό διάστημα και να κυοφορηθούν, αφού αποψυχθούν, είτε να θανατωθούν, είτε να χρησιμοποιηθούν για επιστημονική έρευνα. Η κρυοκατάψυξη λύνει προσωρινά το πρόβλημα που εμφανίζεται όμως πάλι στην περίπτωση που είτε η γυναίκα συλλάβει ή δεν επιθυμεί την επανάληψη της θεραπείας. Το θέμα της θανάτωσης όμως έχει να κάνει με το γενικότερο θέμα της φύσης των εμβρύων και την παρεχόμενη έννομη προστασία, αν δηλαδή αυτά θεωρούνται ανθρώπινα όντα και αν προστατεύονται, όπως η ανθρώπινη ζωή γενικά. Ενώ το θέμα της χρησιμοποίησης των πλεοναζόντων εμβρύων στην επιστημονική έρευνα σχετίζεται με το ειδικότερο θέμα του είδους των ερευνών, αν πρόκειται δηλαδή για βασική έρευνα ή για έρευνα η οποία αποσκοπεί στη θεραπεία του συγκεκριμένου εμβρύου. Στην ίδια προβληματική ανήκουν και τα θέματα της εξωγένεσης, της ανάπτυξης δηλαδή του εμβρύου έξω από το μητρικό σώμα, του κλαδισμού (της κλώνωσης), όπως και της τεχνητής δημιουργίας γενετικά πανομοιότυπων υπάρξεων και της δημιουργίας υβριδίων και χμιαρών¹²⁶. Ενόψει επομένως της μεγάλης εξάπλωσης της τεχνητής αναπαραγωγής¹²⁷ και της μεγάλης σημασίας των προβλημάτων που ανακύπτουν καθημερινά θεωρείται επιβεβλημένη η επιβολή νομοθετικών μέτρων. Ο νομοθέτης θα πρέπει να θεσπίσει προϋποθέσεις με βάση τις οποίες θα γίνεται η διατήρηση εμβρύων σε κατάψυξη, επίσης το χρόνο και το σκοπό της διατήρησης. Θα πρέπει να απαγορεύσει τη διενέργεια πειραμάτων και γενετικών επεμβάσεων και επίσης να θεσπίσει άσκηση κρατικής εποπτείας στις τράπεζες σπέρματος.

Β. Γονική μέριμνα.

Γονική μέριμνα είναι το καθήκον και δικαίωμα των γονεών να μεριμνούν για το τέκνο, σύμφωνα με το άρθρο 1510 παρ. 1 εδ.α' ΑΚ. Περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του και αρχίζει από τη στιγμή της γέννησης του νεογνού, εφόσον γεννηθεί ζωντανό, και με την προϋπόθεση ότι υπάρχει στη ζωή ένας τουλάχιστον από τους γονείς του¹²⁸. Φορείς της γονικής μέριμνας, εφόσον πρόκειται για ανήλικα παιδιά γεννημένα σε

¹²⁶ Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοιατρικές εξελίξεις & Συνταγματικό Δίκαιο, 24.

¹²⁷ Κατά τα πορίσματα του 8^{ου} Παγκοσμίου Συνεδρίου για την Εξωσωματική Γονιμοποίηση ο αριθμός των παιδιών που γεννιούνται με εξωσωματική γονιμοποίηση έχει διπλασιαστεί μεταξύ 1989 και 1991 - Κριάρη-Κατράνη Ι., Βιοιατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, 22.

¹²⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙβ, 24 - Αγαλλοπούλου σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 1510 αρ. 16.

γάμο, είναι και οι δύο γονείς. Στην περίπτωση που η μητέρα πέθανε πριν από την ολοκλήρωση του τοκετού, τη γονική μέριμνα έχει μόνο ο πατέρας. Και αν αυτός είχε πεθάνει νωρίτερα, τότε το παιδί τελεί υπό επιτροπεία, σύμφωνα με το άρθρο 1589 ΑΚ¹²⁹. Υπό επιτροπεία επίσης τελεί και αν το παιδί είναι αγνώστων γονέων. Είναι όμως δυνατόν να γίνει φορέας της γονικής μέριμνας η μητέρα του, ύστερα από δικαστική αναγνώριση της μητρότητας (εγείρεται η κατά την ΚΠολΔικ αγωγή που εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των ΚΠολΔικ 615-622, όπως ορίζει το άρθρο 614 ΚΠολΔικ). Πρακτικά το θέμα δημιουργείται, όταν η μητέρα, μετά τον τοκετό, εγκαταλείπει το νεογέννητο παιδί της σαν “έκθετο”¹³⁰.

Αν το παιδί γεννηθεί από άγαμη μητέρα, τότε τη γονική μέριμνα έχει η μητέρα του, και αν ακολουθήσει αναγνώριση του παιδιού από τον πατέρα του τότε αποκτά και ο πατέρας τη γονική μέριμνα, σύμφωνα με το άρθρο 1515 ΑΚ. Ειδικά στην περίπτωση δικαστικής αναγνώρισης της πατρότητας, στην οποία αντιδίκησε ο πατέρας, αυτός δεν ασκεί τη γονική μέριμνα στο τέκνο του ούτε αναπληρώνει τη μητέρα στην άσκησή της. Διαφορετικά μπορεί να αποφασίσει το δικαστήριο μετά από αίτηση του πατέρα και μόνο για τους λόγους που αναφέρει το άρθρο 1515 ΑΚ, εφόσον δηλαδή έπαψε η γονική μέριμνα της μητέρας ή αυτή αδυνατεί να την ασκήσει για νομικούς ή πραγματικούς λόγους ή υπάρχει συμφωνία των γονέων.

Η γονική μέριμνα, όπως και η επιτροπεία, είναι λειτουργικά δικαιώματα. [Λειτουργικά δικαιώματα είναι προσωποπαγή δικαιώματα, τα οποία αποβλέπουν στην εξυπηρέτηση όχι του συμφέροντος του φορέα του δικαιώματος, αλλά στην εξυπηρέτηση αλλότριου ή γενικότερου συμφέροντος, έτσι ώστε ο φορέας του δικαιώματος έχει όχι μόνο την εξουσία, αλλά και την υποχρέωση να ασκήσει το δικαίωμα αυτό. Τα λειτουργικά δικαιώματα συνδέονται με την άσκηση λειτουργήματος από το φορέα δικαιώματος και συνδέονται άμεσα με το λειτούργημα αυτό]¹³¹. Γίνεται δεκτό ότι το παιδί **έχει δικαίωμα στη γονική μέριμνα της μητέρας του και στην ειδική επιτροπεία του άρθρου 1515 ΑΚ και πριν ακόμα γεννηθεί, δηλαδή ως κυοφορούμενο**, ενόψει ακριβώς του λειτουργικού χαρακτήρα τόσο της γονικής μέριμνας, όσο και της επιτροπείας¹³².

¹²⁹ Όπως αυτό αντικαταστάθηκε με το άρθρο 12 του ν. 2447/1996.

¹³⁰ Κουμάντου Γ., Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, Σάκκουλα 1989, 19.

¹³¹ Σπυριδάκη Ι., Γενικές Αρχές, 102.

¹³² Μανωλεδάκη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 1479 αρ. 26 υποσ.77.

Ένα θέμα, που σχετίζεται άμεσα με την άσκηση της γονικής μέριμνας από τον πατέρα κατά τη διάρκεια της κυοφορίας, είναι το θέμα της αναγνώρισης των εκτός γάμου γεννηθέντων παιδιών από τον πατέρα και πριν από τη γέννησή τους, δηλαδή κατά τη διάρκεια της κυοφορίας. Το θέμα μάλιστα απασχόλησε από πολύ νωρίς και τη Νομολογία¹³³. Στην υπό κρίση περίπτωση του Αστικού Δικαστηρίου της Bizerta (Τύνιδα), ο πατέρας είχε αναγνωρίσει το κυοφορούμενο και απέκτησε πατρική εξουσία κατά το άρθρο 383 I ΓαλλΑΚ. Στη συνέχεια ο πατέρας ζήτησε από το δικαστήριο, όπως η μητέρα κατά την εγκυμοσύνη και κατά τον τοκετό παρακολουθείται από γιατρό ή μαμή και μετά τον τοκετό να εφοδιαστεί το παιδί με ενδεικτικό της ταυτότητάς του και να αποδοθεί σ' αυτόν. Το δικαστήριο δέχθηκε ότι, αν και η πατρική εξουσία ανήκει στον πατέρα από τη σύλληψη, γιατί συνιστά θεσμό κείμενο χάριν του τέκνου και όχι χάριν των γονέων, η αίτησή του για παρακολούθηση της εγκύου από γιατρό ή μαία κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης για λόγους προστασίας του κυοφορουμένου θα προσέκρουε στα δικαιώματα της μητέρας για προστασία της δικής της προσωπικότητας και για το λόγο αυτό δεν έγινε δεκτή. Το δικαστήριο επέτρεψε όμως το διορισμό γιατρού για την εξέταση του νεογέννητου, μετά δηλαδή τον τοκετό, όπως επέτρεψε και τον εφοδιασμό του με ενδεικτική της ταυτότητάς του πλάκα¹³⁴. Υπάρχει και η αντίθετη άποψη του σχολιαστή της παραπάνω απόφασης ότι η ίδια η φύση της πατρικής εξουσίας προϋποθέτει να έχει γεννηθεί το έμβρυο, γιατί μόνο τότε υπάρχει θέμα φύλαξης και ανατροφής του παιδιού, ενώ δεν υπάρχει τέτοιο θέμα, όταν αυτό είναι ακόμη έμβρυο. Εξάλλου η φύση έχει καταστήσει φύλακα του εμβρύου τη μητέρα.

Γ. Εκούσια αναγνώριση.

Η εκούσια αναγνώριση από τον πατέρα παιδιού που γεννήθηκε χωρίς γάμο των γονέων του είναι δυνατόν να γίνει οποτεδήποτε χωρίς χρονικό περιορισμό, ακόμη και αν ενηλικιώθηκε ή απέκτησε δικά του παιδιά ή γέρασε. Επομένως, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη¹³⁵, **εκούσια αναγνώριση μπορεί να γίνει και πριν τον τοκετό κατά τον χρόνο της κήσης (εκούσια αναγνώριση κυοφορουμένου)** και μάλιστα

¹³³ 22-11-1955 Dalloz Recueil 1957 Jur. 138 επ.

¹³⁴ Δασκαρόλη Γ., Οι φορείς της πατρικής εξουσίας, 307 με τις εκεί παραπομπές.

¹³⁵ Καρασή σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 1476 αρ. 7 - Δεληγιάννη-Κούσουλα, Οικογενειακό Δίκαιο, 59 - Κουμάντου Γ., Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος II, 279 - Μανωλεδάκη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 1479 αρ. 26 - Παπαδημητρίου Γ., Κατ' άρθρον ερμηνεία νέων διατάξεων Οικογενειακού Δικαίου Β', 392.

ορισμένες φορές είναι επιβεβλημένη από τις περιστάσεις προς εξασφάλιση των συμφερόντων του κυοφορουμένου. Τα αποτελέσματα της αναγνώρισης θα επέλθουν από το χρόνο της γέννησής του, εφόσον το έμβρυο γεννηθεί ζωντανό. Υπάρχει βέβαια και η αντίθετη άποψη¹³⁶, η οποία στηρίζεται στη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 1475 παρ.1 εδ.α΄ ΑΚ, που αναφέρεται στο τέκνο που “γεννήθηκε” χωρίς γάμο, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τους γενικούς κανόνες, σύμφωνα με τους οποίους με “γεννημένο” τέκνο εξομοιώνεται και το “κυοφορούμενο”, ως προς τα δικαιώματα που του επάγονται, με την αίρεση ότι θα γεννηθεί ζωντανό. Η αναγνώριση μπορεί ακόμη να γίνει και μετά το θάνατο του τέκνου ακόμη και αν αυτό δεν άφησε κατιόντες¹³⁷. Αν άφησε κατιόντες, η αναγνώριση ενεργεί υπέρ αυτών (άρθρο 1475 παρ. 3 ΑΚ).

Δ. Δικαστική αναγνώριση.

Στην δικαστική αναγνώριση αυτοτελές δικαίωμα να ασκήσουν την αγωγή έχουν η μητέρα, το ίδιο το παιδί, ο σύζυγος της μητέρας, όταν αυτή αρνείται την προβλεπόμενη από την πρώτη παράγραφο του άρθρου 1475 ΑΚ συναίνεση, ο παππούς ή η γιαγιά, στην περίπτωση της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1475 ΑΚ, αλλά και ο εραστής της μητέρας, εφόσον είχε μ’αυτήν μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα της σύλληψης¹³⁸.

Εξάλλου σύμφωνα με την παρ.2 του άρθρου 1472 ΑΚ, η οποία προστέθηκε με το άρθρο 19 παρ. 1γ του ν. 2521/1997, **επέρχεται αυτοδίκαια δικαστική αναγνώριση του τέκνου**, στην περίπτωση όπου καταστεί αμετάκλητη η δικαστική απόφαση που δέχεται την προσβολή της πατρότητας από τον άνδρα που είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια με τη μητέρα κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης και εφόσον αυτή βρισκόταν σε διάσταση με το σύζυγό της.¹³⁹

Στην περίπτωση της τεχνητής σπερματέγχυσης σε άγαμη μητέρα με σπέρμα γνωστού δότη, υποστηρίζεται¹⁴⁰ ότι είναι δυνατή η έγερση αγωγής για δικαστική

¹³⁶ Λυμπερόπουλου Κ., Η νομική θέση του τέκνου χωρίς γάμο των γονέων του, ΕλλΔνη 28 (1987), 411.

¹³⁷ Καραση σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 1475 αρ. 7 - Παπαδημητρίου Γ., Κατ’άρθρον ερμηνεία νέων διατάξεων Οικογενειακού Δικαίου Β΄, 392.

¹³⁸ Βλ. άρθρο 1469 εδ. α΄ αριθ. 5 ΑΚ, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 19 παρ.1α του ν.2521/97. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται και σε τέκνα που έχουν γεννηθεί πριν από την έναρξη της ισχύος του ν. 2521/97, δηλαδή πριν από 1-9-1997 (άρθρο 19 παρ. 1δ ν.2521/97).

¹³⁹ Βλ. άρθρο 1472 παρ. 1 ΑΚ.

¹⁴⁰ Παπαχρίστου Θ., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 1997 σελ. 230.

αναγνώριση της πατρότητας του δότη. Αφού, όμως, δεν υπήρξε σαρκική συνάφεια του δότη με τη μητέρα, το τεκμήριο της ΑΚ 1481 δεν ισχύει¹⁴¹. Η απόδειξη της πατρότητας του δότη θα γίνει, επομένως με κάθε αποδεικτικό μέσο, κυρίως με ιατρικές εξετάσεις. Αν όμως, μεταξύ του δότη και της μητέρας υπήρχαν σεξουαλικές σχέσεις, το τεκμήριο θα ισχύσει, έστω και αν η σύλληψη έγινε με τεχνητή σπερματέγχυση.¹⁴² Συνήθως όμως, η τεχνητή σπερματέγχυση γίνεται με σπέρμα άγνωστου δότη, οπότε δεν ανακύπτει ζήτημα δικαστικής αναγνώρισης της πατρότητας. Δικαστική αναγνώριση της πατρότητας είναι δυνατή και όταν η τεχνητή σπερματέγχυση έγινε με κρυοσυντηρημένο σπέρμα, μετά το θάνατο του (γνωστού) δότη.

Μερίδα της θεωρίας δέχεται ότι η μητέρα μπορεί να ασκήσει την αγωγή για την αναγνώριση της πατρότητας του τέκνου μόνο μετά τον τοκετό και όχι στη διάρκεια της κυοφορίας, γιατί το δικαίωμά της είναι αυτοτελές και ενάγει τον πατέρα για δικό της λογαριασμό. Δεν είναι δυνατόν επομένως να επικαλεστεί η ίδια τη διάταξη του άρθρου 36 ΑΚ (κατά την οποία το κυοφορούμενο ως προς τα επαγόμενα σ' αυτό δικαιώματα θεωρείται ότι υπάρχει, εφόσον γεννηθεί ζωντανό) για το λόγο ότι η διάταξη αυτή λειτουργεί μόνο για τα δικαιώματα του παιδιού ως προς το ίδιο το παιδί¹⁴³. Ένα πρόσθετο επιχείρημα υπέρ αυτής της άποψης είναι¹⁴⁴ ότι, για να λειτουργήσει το τεκμήριο της πατρότητας του άρθρου 1481 εδ.1 ΑΚ (κατά το οποίο η πατρότητα τεκμαίρεται, αν αποδειχθεί ότι ο εναγόμενος είχε σαρκική συνάφεια με την μητέρα κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης), θα πρέπει να προσδιοριστεί ο χρόνος της σύλληψης που είναι αδύνατο να γίνει, αν δεν είναι γνωστός ο χρόνος της γέννησης. Μπορεί βέβαια να προσδιοριστεί ο χρόνος της σύλληψης και πριν από τον τοκετό με βάση το πόσο προχωρημένη είναι η εγκυμοσύνη¹⁴⁵.

---

¹⁴¹ Κουμάντος, ο.π. σελ. 78, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π. σελ. 91.

¹⁴² Ανδουλιδάκη-Δημητριάδη, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ο.π., σελ. 12-13, Κουμάντος, ο.π., σελ. 78.

¹⁴³ Μανωλεδάκη σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ άρθρο 1479 αριθμ. 22 - Σόντη σε ΕρμΑΚ άρθρο 36 αριθμ. 30 - Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Η ενεργητική και παθητική νομιμοποίηση στη δίκη για την αναγνώριση της πατρότητας, Αρμ ΛΗ' (1984), 956.

¹⁴⁴ Γεωργιάδη Α., Οι όροι της ατελούς δικαστικής αναγνώρισης της πατρότητας, 1972, 174.

¹⁴⁵ Koutsouradis, Die Stellung des nichtehelichen Kindes nach griechischem Recht im Vergleich zum neuen deutschen, osterreichischen und schweizerischen Recht (1980), 160.

Για τους ίδιους λόγους μερίδα της θεωρίας δέχεται ότι δεν έχουν δικαίωμα να ασκήσουν την αγωγή του άρθρου 1479 ΑΚ πριν από τη γέννηση του παιδιού, ούτε ο πατέρας του παιδιού ούτε και οι γονείς του¹⁴⁶.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θέμα, κατά πόσο η άσκηση της αγωγής του άρθρου 1479 ΑΚ από μέρους του παιδιού είναι δυνατόν να γίνει πριν από τον τοκετό, δηλαδή αν νομιμοποιείται ενεργητικά το ίδιο το παιδί να είναι διάδικος πριν από τη γέννησή του, αν μπορεί επομένως να νομιμοποιείται ενεργητικά το κυοφορούμενο. Στην περίπτωση αυτή το κυοφορούμενο θα αντιπροσωπεύεται στην άσκηση της αγωγής από τη μητέρα του, στην περίπτωση που εναγόμενος είναι ο πατέρας, ή από ειδικό επίτροπο στην περίπτωση που η μητέρα αρνείται να συναινέσει στην εκούσια αναγνώριση από μέρους του πατέρα ή των γονέων του πριν από τον τοκετό. Και αυτά φυσικά δεχόμενοι, σύμφωνα με τα παραπάνω, ότι η γονική μέριμνα της μητέρας και το ενδεχόμενο ειδικής επιτροπείας του άρθρου 1517 ΑΚ δεν υπάρχουν από τη γέννηση, αλλά από τη σύλληψη.

Η θεωρία διίσταται ως προς το θέμα. Υποστηρίζεται ότι η ατελής ικανότητα δικαίου που απονέμεται στο κυοφορούμενο αφορά μόνο την επαγωγή των δικαιωμάτων και όχι και την άσκηση ή γενικότερα την ενέργεια αυτών. Επίσης υποστηρίζεται ότι ο νομοθέτης επιθυμούσε απλά το κυοφορούμενο να μπορεί να αποκτήσει και να συντηρήσει τα δικαιώματα που θα αποκτούσε, αν ήταν ήδη γεννημένο, και όταν γεννηθεί ζωντανό, να μπορέσει να τα ασκήσει. Επομένως το κυοφορούμενο θα πρέπει να περιορίζεται μόνο στη λήψη ασφαλιστικών μέτρων ή σε αναγνωριστικές αγωγές, που επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ή εξασφαλίζουν τη συντήρηση των δικαιωμάτων του, δεν μπορεί όμως και να ασκήσει αυτά τα δικαιώματα, και συνακόλουθα δεν είναι δυνατό να ασκήσει ούτε το δικαίωμα για την αναγνώριση της πατρότητάς του¹⁴⁷. Η αγωγή για την αναγνώριση της πατρότητας μπορεί κατ'όνομα να είναι αναγνωριστική, είναι όμως, κατά την ορθότερη άποψη, διαπλαστική, γιατί δεν επιβεβαιώνεται απλά ο εξ αίματος δεσμός ανάμεσα στο παιδί και στον πατέρα, αλλά δημιουργείται ένας νομικός δεσμός ανύπαρκτος μέχρι

---

¹⁴⁶ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε., Η ενεργητική και παθητική νομιμοποίηση στη δίκη για την αναγνώριση της πατρότητας, Αρμ ΛΗ' (1984), 957.

¹⁴⁷ Κουμάντος, ο.π. 73, Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο τ.ΙΙ, (1998) σελ. 79, Παπαχρίστου Θ., Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου (1997) σελ. 223 (με τη δικαιολογία ότι ο τόσο ο ακριβής χρόνος του τοκετού, όσο και τα βιολογικά χαρακτηριστικά του παιδιού, αποτελούν σημαντικά στοιχεία για την απόδειξη της πατρότητας). Αντίθετος όμως ο Koutsouradis, ο.π. 160.

τότε¹⁴⁸. Υποστηρίζεται επίσης ότι το παιδί δεν χάνει το δικαίωμά του αυτό, αφού το διατηρεί επί δεκαεννέα χρόνια μετά τον τοκετό (ένα μετά την ενηλικίωσή του), σύμφωνα με το άρθρο 1483 παρ. 1 εδ. 2 ΑΚ, και συνεπώς δεν επείγει η αναγνώρισή του.

Υποστηρίζεται βέβαια και η αντίθετη άποψη, που δέχεται ότι το κυοφορούμενο νομιμοποιείται ενεργητικά να ασκήσει την αγωγή για αναγνώρισή του από τον πατέρα του, γιατί η ατελής ικανότητα δικαίου που απονέμει το άρθρο 36 ΑΚ περιλαμβάνει όχι μόνο δικαιώματα, αλλά και ορισμένα έννομα συμφέροντα¹⁴⁹. Άλλωστε και η εκούσια αναγνώριση από τον πατέρα έχει χαρακτήρα διαπλαστικό και όχι αναγνωριστικό¹⁵⁰ και γίνεται δεκτό ότι μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια της κυοφορίας. Πολλές φορές μάλιστα η αναγνώριση πριν τον τοκετό είναι επιβεβλημένη από τις περιστάσεις για εξασφάλιση των συμφερόντων του κυοφορουμένου. Τα αποτελέσματα της αναγνώρισης έτσι κι αλλιώς επέρχονται μετά τη γέννηση του κυοφορουμένου, με την αίρεση ότι θα γεννηθεί ζωντανό.

Με βάση όλα τα παραπάνω επομένως και δεχόμενοι την ευρεία ερμηνεία του άρθρου 36 ΑΚ μπορούμε να δεχθούμε σαν ορθότερη την άποψη που δέχεται ότι το κυοφορούμενο (το οποίο θα αντιπροσωπεύεται στην άσκηση της αγωγής από τη μητέρα του) ή από ειδικό επίτροπο μπορεί να ασκήσει αγωγή για δικαστική αναγνώριση της πατρότητάς του και πριν τον τοκετό, για τους ίδιους λόγους που δεχόμαστε ότι μπορεί να γίνει και εκούσια αναγνώριση αυτού πριν από τον τοκετό.

Ε. Υιοθεσία

Ουσιαστική προϋπόθεση για την τέλεση υιοθεσίας, είναι μεταξύ άλλων και η συναίνεση των φυσικών γονέων, η οποία πρέπει να δίνεται μετά τη συμπλήρωση τριών μηνών από τη γέννηση του τέκνου, όπως ορίζει η διάταξη του άρθρου 1551 ΑΚ¹⁵¹, σε συνδυασμό και με το άρθρο 10 του ν.δ. 610/1970. Συνεπώς, το κυοφορούμενο δεν μπορεί να υιοθετηθεί πριν από τον τοκετό, ακόμη και αν εφαρμοστεί ο κανόνας του άρθρου 36ΑΚ, ο οποίος το εξομοιώνει με το γεννημένο τέκνο.

---

¹⁴⁸ Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ο.π. σελ.80.

¹⁴⁹ Γεωργιάδη Α., Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 64.

¹⁵⁰ Καράσης σε Γεωργιάδη-Σταθόπουλο ΑΚ, άρθρο 1476 αρ. 17 με εκεί παραπομπές.

¹⁵¹ Όπως αυτή διαμορφώθηκε με το ν. 2447/1996.

Ζήτημα υιοθεσίας τίθεται όμως στις περιπτώσεις δανεισμού μήτρας, όταν μία γυναίκα (κυοφόρος -βιολογική ή γενετική μητέρα) κυοφορεί για λογαριασμό άλλης (κοινωνική μητέρα) με γενετικό υλικό δικό της ή της κοινωνικής μητέρας¹⁵².

Στο δανεισμό μήτρας η υιοθεσία ακολουθεί ως αναγκαίο κακό για την κοινωνική μητέρα μετά τη γέννηση του τέκνου από την κυοφόρο, ακόμη και στην περίπτωση που το γενετικό υλικό προέρχεται από την ίδια (ομόλογη) και, αν είναι έγγαμη, το σύζυγό της, δηλαδή η γονιμοποίηση είναι ομόλογη για τους κοινωνικούς γονείς. Βιολογικοί και θετοί γονείς όχι μόνο είναι γνωστοί, (σε αντίθεση με το ισχύον δίκαιο της υιοθεσίας το οποίο δεν προϋποθέτει σχέση των φυσικών και θετών γονέων ούτε πριν ούτε μετά τη γέννηση του τέκνου) αλλά έχουν ήδη αναπτύξει μεταξύ τους και σχέση, συχνά όχι μόνο βιοτική. Γενετική και κοινωνική μητέρα του τέκνου ήρθαν σε συμφωνία για τη δημιουργία του με σκοπό την παραχώρηση του τέκνου στην τελευταία μετά τη γέννησή του. Η γενετική μητέρα ακόμη και στην περίπτωση που το ωάριο είναι δικό της επιτελεί την αναγκαία βιολογική λειτουργία της κύησης για την απόκτηση τέκνου υπέρ των κοινωνικών γονέων, διαθέτοντας το σώμα και ειδικότερα τη μήτρα της για το σκοπό αυτό.

Η ανάγκη ίδρυσης συγγένειας με υιοθεσία, όταν η γέννηση γίνεται από άλλη γυναίκα, θέτει το ζήτημα της υιοθεσίας σε άλλη βάση. Στην υιοθεσία, που ακολουθεί μετά από τεχνητή γονιμοποίηση, ανακύπτει και το ερώτημα, ποιας μορφής ίδρυση συγγένειας προηγείται. Οι κοινωνικοί γονείς είχαν στόχο την υιοθεσία ή την απόκτηση τέκνου με τεχνητή γονιμοποίηση; Το ερώτημα ανακινεί ηθικό πρόβλημα, γιατί τα κίνητρα και οι σχέσεις των προσώπων είναι διαφορετικά ανάλογα με την περίπτωση.¹⁵³

Στην ομόλογη τεχνητή γονιμοποίηση έστω και μονομερή (αδιάφορο για ποιον από τους δύο κοινωνικούς γονείς) προφανές είναι, ότι στόχος των γονέων υπήρξε η τεχνητή γονιμοποίηση για απόκτηση παιδιού με βιολογική καταγωγή από τους ίδιους. Οι κοινωνικοί γονείς ενδιαφέρονται να αποκτήσουν τέκνο με τα βιολογικά χαρακτηριστικά έστω και του ενός από τους δύο. Ο δανεισμός μήτρας μπορεί να χαρακτηριστεί πραγματικός, με την έννοια ότι οι κοινωνικοί γονείς αποβλέπουν σε

¹⁵² Παπαζήση Θ., Οριακά θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης, ΕλλΔνη 36 (1995), 998-Αγαλλοπούλου Π., Προσδιορισμός των φορέων της γονικής μέριμνας σε περίπτωση τεχνητής γονιμοποίησης, σελ. 235.

¹⁵³ Βλ. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34, 15, ότι οι βιολογικοί γονείς θα πρέπει να υποχρεώνονται σε υιοθεσία, όταν η κυοφόρος έχει ήδη εκφράσει

πρόσωπο που θα καλύψει την αδυναμία της συζύγου να κυοφορήσει. Η υιοθεσία αποτελεί το αναγκαίο μέσο, χωρίς το οποίο δεν είναι δυνατή η επίτευξη του στόχου της δημιουργίας σχέσης γονέα-τέκνου.

Αντίθετα στην αμφιμερώς ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση στόχος ήταν η απόκτηση παιδιού ανεξάρτητα από την καταγωγή του. Στην περίπτωση αυτή, όπου το γενετικό υλικό δεν προέρχεται από τους κοινωνικούς γονείς, πρόκειται ουσιαστικά για υιοθεσία, στην οποία οι “κοινωνικοί”-θετοί γονείς στην πραγματικότητα ενδιαφέρονται να αποκτήσουν παιδί με κάθε τρόπο και με το πρόσχημα του δανεισμού μήτρας προκαλούν τη γέννηση τέκνου, το οποίο θα υιοθετήσουν στη συνέχεια. Ο δανεισμός αυτός μπορεί να χαρακτηριστεί καταχρηστικός, γιατί στην πραγματικότητα πρόκειται για υιοθεσία με παραγγελία τέκνου¹⁵⁴.

Έχει υποστηριχθεί¹⁵⁵, ότι η συμφωνία μεταξύ των κοινωνικών γονέων και της κυοφόρου μητέρας για την υιοθεσία του παιδιού που θα γεννηθεί είναι έγκυρη, αρκεί να συντρέχουν οι εξής προϋποθέσεις: i) να έχει καταρτιστεί μεταξύ έγγαμου ζευγαριού και ξένης γυναίκας, ii) η μέθοδος αυτή γονιμοποίησης να είναι ιατρικά αναγκαία, δηλαδή η γυναίκα να διατρέχει άμεσο κίνδυνο της ζωής της σε περίπτωση που κυοφορήσει, και iii) να μη συμφωνήθηκε αμοιβή για την κυοφόρηση, γιατί το ανθρώπινο σώμα δεν μπορεί να είναι αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, μια τέτοια συμφωνία δεν αντίκειται στα χρηστά ήθη, γιατί δεν προσδιορίζει τη μητρότητα. Η συμφωνία αυτή, που στηρίζεται στη σχέση εμπιστοσύνης που συνδέει τα δύο μέρη, δεν είναι εξαναγκαστή. Σε περίπτωση μη εκπλήρωσής της είναι δυνατό να υποχρεωθεί εκείνο από τα μέρη που δεν τήρησε την υπόσχεσή του σε καταβολή προς το άλλο αποζημίωσης που συνίσταται στο αρνητικό διαφέρον ή διαφέρον εμπιστοσύνης. Σε κάθε περίπτωση όμως, η υιοθεσία δεν μπορεί να γίνει πριν περάσουν τρεις μήνες από τη γέννηση του παιδιού, σύμφωνα με τα άρθρα 1551 ΑΚ και 10 του ν.δ. 610/1970.

Σύμφωνα όμως με την κρατούσα άποψη¹⁵⁶, όλες οι συμφωνίες για κυοφόρηση του τέκνου από “φέρουσα” μητέρα, και συνεπώς και η συμφωνία για υιοθεσία του τέκνου που πρόκειται να γεννηθεί από τους κοινωνικούς-βιολογικούς γονείς, είναι όχι

σχετική βούληση, αλλά και προβληματισμό της συγγραφέως για τη σύγκρουση με το άρθρ. 10 ν.δ. 610/1970 για την υποχρεωτική προθεσμία των τριών μηνών μεταξύ γέννησης και υιοθεσίας.

¹⁵⁴ Παπαζήση Θ., ο.π., σελ. 1003.

¹⁵⁵ Αγαλλοπούλου Π., ο.π., σελ. 234, υποσ.16 για το κύρος των συμφωνιών αυτών στα ευρωπαϊκά κράτη.

μόνο άκυρες, αλλά και αντίθετες στα χρηστά ήθη έστω και αν για την κυοφόρηση δεν συμφωνήθηκε αμοιβή.

Ο δανεισμός μήτρας, εκτός από τα νομικά, θέτει και ηθικά προβλήματα. Εκτός του ότι η ανάληψη της υποχρέωσης τεκνοποίησης δεν γίνεται πάντα ανιδιοτελώς, η συμφωνία για χρήση δανεικής μήτρας δεν έχει καμία σχέση ως προς τη δέσμευση με την υιοθεσία, η οποία βασίζεται στην ελεύθερη βούληση των γονέων να συμπράξουν. Η καταστρατήγηση του θεσμού της υιοθεσίας με το σύστημα της δανεικής μήτρας, εμπεριέχει τον κίνδυνο του παραμερισμού της διατύπωσης της βούλησης συναίνεσης της φυσικής μητέρας, η οποία δεσμευμένη από τη συμφωνία δεν θα έχει πλέον τη δυνατότητα επιλογής, που υπάρχει για τη φυσική μητέρα μέχρι την τελευταία στιγμή ακόμη και στο ακροατήριο του δικαστηρίου. Ήδη η κατάχρηση της υποκατάστασης μητρότητας με συμβάσεις καθαρά περιουσιακού χαρακτήρα έχει ανακινήσει το ηθικό ερώτημα του επιτρεπού.

Συμπεράσματα

Το δικαίωμα στη ζωή είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στη σημερινή κοινωνία, τόσο «εξ υποκειμένου», όσο και σαν δέσμευση αντικειμενικού δικαίου, η οποία υποχρεώνει τη δημόσια εξουσία για λήψη συγκεκριμένων μέτρων και αναμφισβήτητο ως προς το περιεχόμενό του¹⁵⁷. Μόνη εξαίρεση το αμφιλεγόμενο ζήτημα, αν υπάγεται στο περιεχόμενο αυτό η συνειλημμένη ζωή και η κυοφορούμενη ζωή. Το κυοφορούμενο βέβαια νομικά δεν καλύπτεται από τον νομικό ορισμό του προσώπου, ώστε να μπορεί να αξιώνει και νομικά δικαιώματα στη ζωή του. Δεν μπορεί όμως να αμφισβητηθεί ότι είναι ένα ζωντανό πλάσμα το οποίο αναπτύσσεται και από ένα χρονικό σημείο και μετά (από τον τοκετό) θα είναι «πρόσωπο» σύμφωνα με το νόμο. Επομένως δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παραβλέπεται ή να αγνοείται αυτή η αναπτυσσόμενη στη μήτρα της μητέρας ζωή.

Ο Αστικός μας Κώδικας, εκφράζοντας τις αντιλήψεις της εποχής κατά την οποία συντάχθηκε, αναγνωρίζει μόνο κατά πλάσμα δικαίου προσωπικότητα στο έμβρυο αναφερόμενος στο «κυοφορούμενο» στο άρθρο 36 ΑΚ, και στο «μήπω

---

¹⁵⁶ Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ο.π., ΝοΒ 34. 16 - Κουμάντος, Οικογενειακό Δίκαιο τ.ΙΙ, 19 - Παπαζήση, ο.π. ΕλλΔνη 36. 1005.

συνειλημμένο» στο άρθρο 1711 ΑΚ, με την προϋπόθεση ότι αυτό θα γεννηθεί ζωντανό. Οι αλματώδεις όμως εξελίξεις στον τομέα της Βιοϊατρικής, τα τελευταία χρόνια, έχουν ουσιαστικά διευρύνει το πεδίο ανάγκης προστασίας του εμβρύου, αλλά δεν έχουν απαντήσει στις παραδοσιακές ερωτήσεις που αφορούν το κυοφορούμενο ακόμη έμβρυο στη μήτρα της μητέρας. Σε αντίθεση με την προσέγγιση από το Ποινικό Δίκαιο, μετά τις αλλαγές το 1986 σχετικά με την τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης, η νομική θέση του εμβρύου στο ιδιωτικό δίκαιο, αλλά και διατάξεις γενικότερης προστασίας του παιδιού φαίνεται να είναι ακόμη αδιευθέτητα ζητήματα. Και αυτή είναι η κατάσταση που επικρατεί σήμερα όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στα περισσότερα ξένα νομικά συστήματα επίσης.

Η ανάπτυξη της βιοϊατρικής τεχνολογίας στον τομέα της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής τα τελευταία χρόνια έχει δημιουργήσει πολλά επιπλέον προβλήματα που βρίσκονται έξω από τα πλαίσια του νόμου. Και αυτό, γιατί μολονότι οι τεχνικές αυτές επιτρέπουν να εκπληρωθεί η νόμιμη επιθυμία να αποκτή κανείς παιδιά, εντούτοις δημιουργούν σοβαρά προβλήματα που συνδέονται με τον κίνδυνο εμπορευματοποίησης του γυναικείου σώματος και των αρσενικών και θηλυκών γαμετών και με το νομικό καθεστώς των παιδιών που συλλαμβάνονται κατ'αυτόν τον τρόπο και παρέχουν την ευκαιρία για επικίνδυνους πειραματισμούς και επεμβάσεις στο ανθρώπινο έμβρυο, καθώς και με το νομικό καθεστώς του γονιμοποιημένου ωαρίου, όσο αυτό βρίσκεται εκτός του γυναικείου σώματος. Η **συνειλημμένη ζωή**, αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτό τον όρο, μέχρι το χρονικό σημείο της απόκτησης σταθερού συνδέσμου με τη μήτρα της μητέρας, οπότε πια είναι **κυοφορούμενη ζωή**, είναι ένα θέμα στο οποίο θα πρέπει να γίνει νομοθετική ρύθμιση.

*****

---

¹⁵⁷ Μανωλεδάκη Ι., Υπάρχει δικαίωμα στο θάνατο; Υπεράσπιση 4 (1994), 523.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- 1) **Αγαλλοπούλου Π.**, Το δικαίωμα εκούσιας αναγνώρισης της πατρότητας, ΝοΒ 37 (1989), 237
- 2) **Αγαλλοπούλου Π.**, Προσδιορισμός των φορέων της γονικής μέριμνας σε περίπτωση τεχνητής γονιμοποίησης, Χαριστήρια Ι. Δεληγιάννη, ΙΙ, 1991, 227
- 3) **Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι.**, Γενετική και Αστικό Δίκαιο “Προβλήματα κληρονομικού δικαίου από την εφαρμογή των μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου” (Α΄ Συνέδριο Ελλήνων Αστικολόγων, Ναύπακτος 27-28 Μαΐου 1994)
- 4) **Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι.**, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση, ΝοΒ 34 (1986), 10
- 5) **Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι.**, Η Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και Προστασία του Ανθρώπινου Εμβρύου, Νομική Επιθεώρηση ΙΑ΄, τ. 23-24, 7
- 6) **Βαθρακοκοίλης Β.**, Αναλυτική Ερμηνεία - Νομολογία Αστικού Κώδικα, Τόμος Α΄, Αθήνα 1989
- 7) **Γαζής Α.**, Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, Τόμος Β1, Το φυσικόν πρόσωπον, 1973
- 8) **Γεωργιάδης Α.**, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1996
- 9) **Γεωργιάδης Α.**, Οι όροι της ατελούς δικαστικής αναγνώρισεως της πατρότητας, 1972
- 10) **Γεωργιάδη Α. - Σταθόπουλου Μ.**, Αστικός Κώδιξ, Κατ’άρθρον ερμηνεία
- 11) **Δαγτόγλου Π.**, **Συνταγματικό Δίκαιο**, Ατομικά Δικαιώματα Α΄, Σάκκουλας 1991
- 12) **Δάλλα - Βοργία Π.**, Τεχνητή γονιμοποίηση με το σπέρμα του αποθανόντος συζύγου, ΝοΒ 34 (1986), 1673
- 13) **Δανέζης Ι.**, Σπερματέγχυση ή τεχνητή γονιμοποίηση, Αρχείο Ελληνικής Ιατρικής 3/1986
- 14) **Δασκαρόλης Γ.**, Οι φορείς της πατρικής εξουσίας, Αθήναι 1967
- 15) **Δεληγιάννης Ι.**, Ίδρυση και αμφισβήτηση της συγγένειας κατά το ελληνικό δίκαιο (φυσιολογική και τεχνητή γονιμοποίηση), ΕλλΔνη 33 (1992), 1 επ.
- 16) **Δεληγιάννης Ι.**, Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής ανθρώπων στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας (Α΄ Συνέδριο Ελλήνων Αστικολόγων, Ναύπακτος 27-28 Μαΐου 1994)
- 17) **Δεληγιάννης Ι. - Κούσουλας**, Οικογενειακό Δίκαιο, 1984
- 18) **Κατρούγκαλος Γ.**, Το δικαίωμα στη ζωή και στο θάνατο, Σάκκουλας 1993

- 19) **Κουμάντος Γ.**, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας 1989
- 20) **Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.**, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ β' έκδοση, Σάκκουλας Θεσ/νίκη 1998
- 21) **Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.**, Η δικαστική αναγνώριση της πατρότητας μετά την αναθεώρηση του Οικογενειακού Δικαίου, Σάκκουλας 1986
- 22) **Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.**, Η ενεργητική και παθητική νομιμοποίηση στη δίκη για την αναγνώριση της πατρότητας, Αρμ ΛΗ' (1984), 953
- 23) **Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη Ε.**, Η ίδρυση της συγγένειας με την μητέρα στην περίπτωση του δανεισμού μήτρας: Μια νομοθετική πρόταση, Αρμ 48 (1994), 1234
- 24) **Κουτσουράδης Αχ.**, Προβλήματα από τη θεμελίωση της συγγένειας εξ αίματος τέκνου γεννημένου σε γάμο, ΕλλΔνη 29 (1988), 1331
- 25) **Κρητικός Α.**, Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητιστικά ατυχήματα, Αθήνα 1992
- 26) **Κριάρη-Κατράνη Ι.**, Βιοϊατρικές εξελίξεις και Συνταγματικό Δίκαιο, Συνταγματικά Θέματα σχετικά με τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και τις εφαρμογές της γενετικής, Σάκκουλας 1994
- 27) **Λυμπερόπουλος Κ.**, Η νομική θέση του τέκνου χωρίς γάμο των γονέων του, ΕλλΔνη 28 (1987), 411
- 28) **Μανταλενάκη Σ.**, Σύνοψη Μαιευτικής και Γυναικολογίας, β' έκδοση, Ιατρικές Εκδόσεις Λίτσας, 1990
- 29) **Μανωλεδάκης Ι.**, Υπάρχει δικαίωμα στο θάνατο; Υπεράσπιση 4 (1994), 523
- 30) **Μούζουλας Γ.**, Τεχνητή Γονιμοποίηση - Οι εξελίξεις στη γενετική ως επιταγή εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου, ΝοΒ 39 (1991), 994
- 31) **Μπαλής Γ.**, Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου, έκδοσις όγδοη, Αθήναι 1961
- 32) **Μπόσδας Δ.**, Ικανότης Δικαίου, Αρχή και τέλος του φυσικού προσώπου, ΑρχΝομ ΚΘ' (1978), 1
- 33) **Μυγιάκης Ι.**, Η έννομος προστασία του κυοφορουμένου και της εγκύου γυναικός, ΝοΒ 21 (1973), 296
- 34) **Παϊσίδου Ν.**, Κρυοσυντηρημένο έμβρυο: ένα πολυδιάστατο νομικό ζήτημα της βιοτεχνολογίας, ΕλλΔνη 35 (1994), 1469
- 35) **Παντελίδου Κ.**, Η έννοια της οικογένειας στο άρθρο 932 εδ.3 ΑΚ, Αρμ ΛΣτ' (1982), 402
- 36) **Παπαδημητρίου Γ.**, Κατ'άρθρον ερμηνεία νέων διατάξεων Οικογενειακού Δικαίου Α', Β' 1984-1986
- 37) **Παπαδοπούλου Κ.**, Αγωγές Κληρονομικού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα 1994
- 38) **Παπαζήση Θ.**, Οριακά Θέματα υιοθεσίας και τεχνητής γονιμοποίησης, ΕλλΔνη 36 (1995), 997
- 39) **Παπαντωνίου Ν.**, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 3η έκδοση αναθεωρημένη, Θεσ/νίκη 1983
- 40) **Παπαντωνίου Ν.**, Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδοση, Σάκκουλας, Αθήνα 1985
- 41) **Παπαστερίου Δ.**, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου Ι/α, Σάκκουλας, Θεσ/νίκη 1994
- 42) **Παπαχρίστου Θ.**, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1997
- 43) **Παπαχρίστου Θ.**, Τεχνητή Σπερματέγχυση "post mortem", Επιστ. Επετ. του Τμήματος Νομικής της Σχολής ΝΟΕ του ΑΠΘ (1996), 646
- 44) **Πατεράκη Σ.**, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, Σάκκουλας 1995

- 45) **Ράϊκος Α.**, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου (Κατά το Σύνταγμα του 1975/1986) Τόμος Β΄ Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, Τεύχος Γ΄, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1986
- 46) **Σημαντήρας Κ.**, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, έκδοση 4η, 1988
- 47) **Σόντης** σε ΕρμΑΚ, Γεν. Αρχαί, ημίτομος Α΄, Τεύχος Γ΄, Αθήναι 1952
- 48) **Σοφουλάκη Λ.**, Η προστασία της ανθρώπινης ζωής κατά το Σύνταγμα και τους νόμους, Σάκκουλας 1994
- 49) **Σπυριδάκης Ι.**, Γενικές Αρχές, τεύχος α΄, Αθήνα-Κομοτηνή 1985
- 50) **Σπυριδάκης Ι.**, Η μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, Σάκκουλας 1997
- 51) **Σπυριδάκης Ι.**, Η υιοθεσία ανηλίκων, Σάκκουλας 1997
- 52) **Σπυριδάκης Ι.- Περράκης Ε.**, Αστικός Κώδιξ, μετά σχολίων βιβλιογραφίας νομολογίας & Ειδικών Αστικών Νόμων Α΄, Γενικαί Αρχαί, Αθήναι 1976
- 53) Σχέδιο Αστικού Κώδικος, Εκπονηθέν υπό της Συντακτικής Επιτροπής, Δίκαιον των προσώπων, Γενικαί Αρχαί, Εν Αθήναις εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1936, έκδοση Σάκκουλα 1989
- 54) **Φίλιος Π.**, Κληρονομικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Σάκκουλας 1988
- 55) **Χριστακάκου-Φωτιάδη Κ.**, Γενετική και προστασία της προσωπικότητας, ΚριτΕ 1994/2, 353
- 56) **Χριστοδούλου Κ.**, Γενετική Αλήθεια και φαινόμενο δικαίου στη συγγένεια, Προς μια ενοποίηση του δικαίου της συγγένειας: πατρότητας-μητρότητας, ΚριτΕ 1995/Ι, 253

ΞΕΝΗ

- 1) **Coester-Waltjen Dagmar**, Der nasciturus in der hirntoten Mutter, Τμ. Τόμο Joachim Gernhuber Tübingen (1993), 837-886
- 2) **Coester-Waltjen Dagmar**, Befruchtungs und Gentechnologie bei Menschen- Rechtliche Probleme von moregn? Fam RZ 1984, 232
- 3) **Eser Albin**, Neuartige Bedrohungen des ungeborenen Lebens, Karlsruhe 1990
- 4) **J.A. Robertson**, In the Beginning: the legal statutes of early embryos, Virg. L. Rev. vol. 76 (1990) 437-517
- 5) **Knopfel**, Factische Elternschaft, Bedeutung und Grenzen, FamRZ 1983, 332
- 6) **Koutsouradis**, Die Stellung des nichtehelichen Kindes nach griechischem Recht im Vergleich zum neuen deutschen österreichischen und schweizerischen Recht, 1980
- 7) **Lauff-Arnold**, Der Gesetzgeber und das “Retortenbaby”, ZPR 1984, 282
- 8) **Laufs**, Die Künstliche Befruchtung beim Menschen-Zulässigkeit und Zivilrechtliche Folgen, JZ 1986, 776
- 9) **Mason & McCall Smith**, Law and Medical Ethics, Third edition, Butterworths, 1991
- 10) **Meyers D.**, The human body and the Law, 2nd ed. 1990, Stanford California

*****